MÜƏLLİMİN PEDAQOJİ FƏALİYYƏTİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Əhatə olunan məsələlər:

1. Pedaqoji fəaliyyət. Müəllimlik peşəsinin səciyyəvi xüsusiyyətləri.
2. Pedaqoji peşənin prinsipləri.
3. Müəllimlik peşəsinə verilən pedaqoji tələblər.
4. Müəllim – şagird münasibətlərinin formaları.
5. Müəllim – şagird münasibətlərində əməkdaşlıq növləri.
6. Müəllimlik peşəsində pedaqoji bacarıq və vərdişlər.
7. Pedaqoji prosesdə müəllimin pedaqoji mərifəti.
8. Müəllimin pedaqoji qabiliyyətləri.
9. Müəllimin pedaqoji ustalığı.

1. Pedaqoji fəaliyyət. Müəllimlik peşəsinin səciyyəvi xüsusiyyətləri

Pedaqoji fəaliyyətin əsas simalarından biri olan müəllimlər gənc nəsillərin tərbiyə olunması kimi məsul işi yerinə yetirirlər. Pedaqoji fəaliyyət tələbatdan yaranır və tələbatların ödənilməsi ilə təşəkkül tapır. Pedaqoji fəaliyyət prosesində müəllim şəxsiyyəti formalaşır, zənginləşir və inkişaf edir.

Pedaqoji fəaliyyət dedikdə gənc nəslin tərbiyə olunmasına yönələn fəaliyyət başa düşülür. Başqa sözlə desək, təlim, tərbiyə, inkişaf prosesinin həyata keçirilməsinə, o cümlədən şagird şəxsiyyətinin formataşmasına yönəldilən peşə fəallığı başa düşülür. Pedaqoji fəaliyyətin strukturunu aşağıdakı cəhətlər təşkil edir.

1. Pedaqoji fəaliyyətin məqsədi bu cəmiyyət üçün yararlı, hərtərəfli, ahəngdar inkişaf etmiş vətəndaşlar tərbiyə etməkdən ibarətdir.

2. Pedaqoji fəaliyyətin subyekti bilik verən, tərbiyə edən, istiqamət verən hesab olunur.

3. Pedaqoji fəaliyyətin obyekti və subyekti isə bilik, bacarıqlara yiyələnən, araşdıran, tədqiqiat aparan, tərbiyə olunan hesab edilir.

4. Pedaqoji fəaliyyətin vasitələri dedikdə, təlim-tərbiyənin formaları, istifadə olunan metodları, qaydaları və s. nəzərdə tutulur.

5. Pedaqoji fəaliyyətin şərtləri sırasına böyüyən nəslin tərbiyəsinə cəmiyyətin qayğısı, təlim-tərbiyənin səmərəliliyini şərtləndirən amillərin olması *(məktəblərin vaxtlı-vaxtında təmir olunması, avadanlıqların səliqəliliyi),* kollektivin həmrəyliyi, məktəb müəllimlərinin bilik və bacarıqlarının yüksək olması və s. daxildir.

6. Pedaqoji fəaliyyətin nəticələri nisbətən gec görünən prosesdir. Tədris ilinin sonunda müxtəlif yoxlamalar, müqayisələr aparmaqla bunu ayırd etmək olur. Şagirdlərdə yüksək keyfiyyətlərin formalaşdırılması buna aiddir.

Pedaqoji fəaliyyət mürəkkəb və çoxsahəlidir. Qarşıda duran vəzifələrdən asılı olaraq pedaqoji fəaliyyətin öyrətmə, tərbiyə etmə, təşkilatçılıq, təşviqatçılıq, özünütəhsil və s. növləri mövcuddur. Bunların hər biri müəyyən quruluşa malikdir.

Qeyd etdiyimiz kimi, pedaqoji fəaliyyətin subyekti müəllimdir, yəni öyrədən, bilik verən, istqamət verən, məsləhət verən, yol göstərən, tərbiyə edəndir.

Pedaqoji ədəəbiyyatda müəllimə bir çox təriflər verilmişdir. Müəllimə ***məhdud*** və ***geniş*** mənada aşağıdakı kimi tərif verilir:

Məhdud mənada *müəllim dedikdə, kiməsə nəyisə öyrədən, məsləhət və istiqmət verən şəxs başa düşülür. Kiməsə – şagirdə tələbəyə, müdavimə və s.; nəyisə – tarixi, ədəbiyyatı, riyaziyyatı və s. öyrədən, bu sahədə düzgün məsləhət və istiqamətlər verən şəxs başa düşülür.*

Geniş mənada *müəllim dedikdə, xüsusi təhsil görmüş, tədris müəssisələrinin birində insanaları bilik, bacarıq və vərdişlərlə silahlandıran, onlara yol göstərən, istiqamət verən savadlı, bilikli, mədəni, geniş və hərtərəfli dünyagörüşə malik şəxs başa düşülür.*

Başqa bir tərif də vardır: *Müəllim – gənc nəsli və digər təhsil alanları sistemləşdirilmiş milli və ümumbəşəri dəyərlərlə məqsədyönlü, planlı və mütəşəkkil şəkildə silahlandıran, nəsillər arasında mənəvi əlaqə yaradan, xalq təsərrüfatının, elmin, mədəniyyət və incəsənətin sonrakı inkişafına güclü təkan verən pedaqoji təhsilli işçidir (şəxsdir).*

Müəllimlik peşəsi yaranan vaxtdan müəllimin necə olması, onun hansı keyfiyyətlərə malik olması haqqında xeyli fikirlər, mülahizələr söylənmişdir.

Aristotel «Afina siyasəti» əsərində göstərirdi ki, Afina müəllimləri təntənəli mərasimlərdə seçilirdilər. Bu müəllimlər gəncləri fiziki cəhətdən möhkəm hazırlamalı və onları əxlaqi cəhətdən kamilləşdirərək onlarda sinfi borca sədaqət, intizamlılıq, dövləti idarə etməyə hazırlıq kimi keyfiyyətlər formalaşdırmalı idilər. Müəllim – tərbiyəçi vəzifəsinə seçilənlər dövlətin taleyinin onlara tapşırılması üçün fəxr edirdilər ki, dövlətin taleyi gənc nəslin siyasi, əxlaqi, fiziki hazırlığı onlardan asılıdır.

Böyük yunan filosofu Platondan soruşurlar: «Sən atanı, yoxsa müəllimini çox istəyirsən?» O, «Müəllimimi», – deyə cavab verir. «Çünki atam məni göydən yerə endirdi, müəllimim isə yerdən göylərə qaldırdı».

Roma pedaqoqları arasında çox istedadlı, savadlı qədim fəlsəfəni bilən adamlar var idi. Məşhur Roma alimi M.F.Kvintilian öz pedaqoji təcrübəsini və müəllimin tərbiyə işində yerini nəzəri cəhətdən ümumiləşdirməyə çalışmışdır. O «natiqin tərbiyəsi haqqında» əsərində yazmışdır ki, müəllim yalnız yüksək təhsilli, bilikli olmaqla bərabər, uşaqları sevən və onları başa düşən bir adam olmalıdır.

M.F.Kvintilanın pedaqoji mülahizələri müəllim və tərbiyəçinin mənəvi aləmini əks etdirən ilk əsərlərdən biridir. Bu onu göstərir ki, ilk təlim-tərbiyə müəsisələrində belə gənc nəslin yetişməsində müəllim peşəsinə və müəllim-şagird münasibətlərinə verilən tələblər diqqət mərkəzində durmuşdur.

Qədim Yunanıstanda və Romada fəlsəfi məktəblərdə əxlaq ayrıca bir fənn kimi keçilmiş və digər fənlərin də əsasını əxlaq təşkil etmişdir. Quldarlıq dövründə pedaqoji peşə fəaliyyətini təşkil edən tərbiyəçi şəxsiyyətinə verilən tələblər araşdırılmağa başlanmışdır.

Orta əsrlərdə, yetkin feodalizm və kapitalizmə keçid dövründə iqtisadi inkişafın yeni yüksəlişi ilə əlaqədar təlim-tərbiyə həyatın tələblərinə cavab vermirdi. Bu zaman xüsusi təlim müəssisələri yaradılırdı ki, burada müəllim kadrları hazırlamağa başlamışlar. Gələcəkdə müəllimlərə burada daha çox təlqin edilirdi ki, məktəbdə təlim-tərbiyənin uğuru ciddiyyətdir və tənbəl, sözə baxmayan uşaqları cəzalandırmaqla tərbiyələndirmək lazımdır.

Universiteti bitirən gənc müəllimlərə “Palm” adlanan, ucunda kiçik disk olan çubuq verilirdi ki, onun vasitəsilə uşaqların əllərinə vuraraq intizamı möhkəmləndirirdilər. Buraxılış imtahan komissiyasına müəllim bu tərbiyə vasitəsindən necə istifadə edəcəyini nümayiş etdirməli idi.

Şərq ölkələrində mollaxana və mədrəsələrdə cəza üsulu kimi falaqqadan istifadə edilirdi. Yəni uşaqların ayaqları yuxarı qaldırılaraq xüsusi falaqqa deyilən alətə salınaraq ayaqların altına müəyyən sayda cəza məqsədilə çubuq vurulurdu. Fiziki cəzalar bu tədris müəssisələrində təlim-tərbiyəni möhkəmləndirmək üçün çubuq tərbiyə üsulu sayılmışdır.

Təbii ki, intibah dövrünün ictimai xadimləri – humanistlər şəxsiyyətin azadlığı uğrunda mübarizə edərək bu təlim-tərbiyə üsullarına qarşı çıxdılar. Bir çox yerlərdə xalq kütlələri feodalizm quruluşuna qarşı çıxaraq yeni – mütərəqqi quruluş, yeni təhsil arzulayırdılar. Yeni quruluşun yaranmasında yeni insanların olması tələbatını yaradırdı. Bu isə yeni məktəblərin, yeni təlim-tərbiyə üsulunun, yeni müəllimlərin olması zərurətini meydana gətirirdi.

Görkəmli çex pedaqoqu Y.A.Komenski göstərirdi ki, uşaqların mənəvi tərbiyəsi müəllimin müsbət nümunəsindən başlayır. Böyük pedaqoq özünəməxsus tərzdə məktəbin nizamnaməsini və müəllimin pedaqoji kodeksini işləyib hazırlamışdı. O göstərirdi ki, uşaqları tərbiyə edən müəllim özü düz, doğru olmalı, qarşısına qoyduğu məqsədə çatmaqda səbatlı olmalı, sinifdə intizam yaratmalı, ciddi və inamlı olmalı, özünə hörmət qazanmalıdır.

J.J. Russo, İ.H.Pestalotsi, A.Disterveq və başqaları yeni nəslin formalaşmasında müəllimin mənəvi aləminə böyük qiymət vermişlər.

Müəllimin əməyi öz hörmət və peşəsinə görə, məsuliyyət və mürəkkəbliyinə görə bütün peşələrdən fərqlənir. Müəllimin əməyi çoxcəhətlidir. Müəllim, şagirdlə işləyərkən, həm təbiət hadisələrindən, həm texnikadan, həm də bədii obraz, işarə sistemlərindən istifadə edir. Deməli, müəllim sənəti insanın fiziki, intellektual-emosional inkişafına, mənəvi keyfiyyətlərinə, ümumiyyətlə şəxsiyyətinin bütün sahələrinə müəyyən tələblərlə yanaşır.

Hər şeydən əvvəl yüksək iş qabiliyyəti, gərgin əmək tələb edən bu sənət müəllimin tam sağlamlığını əsəb sisteminin sakitliyini tələb edir.

Müəllim əməyinin başlıca xüsusiyyətlərindən biri onun obyektidir. Müəllimin obyekti uşaqdır. Müəllim əməyinin məhsulu isə başqa adamın davranışında, biliyində, əxlaqında, bacarıq və vərdişində maddiləşir. Müəllimin obyekti olan uşaq eyni zamanda subyektdir. Çünki uşaqlar da müəllimə təsir edirlər, onun işini təhlil edir və qiymətləndirirlər.

Müəllim əməyinin xüsusiyyəti eyni zamanda vaxt və məkanla bağlıdır: Saatla tənzim olunan vaxt və tənzim olunmayan vaxt. Müəllimin sinifdəki fəaliyyəti saatla tənzim olunur, sinifdənkənar işləri, dərsdənkənar fəaliyyəti isə vaxtla tənzim olunmur.

Müəllimin səmərəli fəaliyyəti üçün başlıca amillərdən biri onun ixtisasa uyğun və ümumi biliklər sisteminə yiyələnməsidir. Bura ixtisas biliyi ilə bərabər pedaqoji, psixoloji, fəlsəfi, metodiki biliklər daxildir. Fəaliyyət prosesində həmin biliklər vəhdətdə bir-birilə əlaqəli şəkildə istifadə olunur. Bununla bərabər müəllimin sənəti yüksək şüurluluq, əxlaqi saflıq, ümumi mədəniyyət, intellektual səviyyə tələb edir.

Müəllim əsasən məktəbdə və evdə işləyir. Müəllim əməyinin məzmunu tədris planı, proqramlar, kitab və dərsliklərdir. Əmək fəaliyyətində iş forma və metodlarını müəllim özü seçir. Müəllim obrazlı desək, dərsin həm ssenaristi, həm rejissoru, həm aktyoru, həm təşkilatçısı, həm də baş qəhrəmanıdır. Aktyor tamaşaçılara təsir göstərdiyi kimi, müəllim də şagirdlərə elə təsir göstərir, onlarda müəyyən hiss və emosiyalar yaradır, onları maraqlandırır, heyrətləndirir, öyrədir və tərbiyə edir. Müəllim hər yerdə, hər zaman əxlaqilik nümunəsi göstərməlidir.

Müəllim daim vətəninə, xalqına xidmət etməli, ölkəyə layiqli vətəndaşlar tərbiyə edib yetişdirməlidir.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyev 1998-ci ildə Azərbaycan Müəllimlərinin Qurultayında müraciətində demişdir: "Azərbaycan müəlliminin bir amalı olmalıdır. Azərbaycanımızı çiçəklənən, inkişaf edən, firavan, qüdrətli bir ölkəyə çevirməyə qadir, müstəqillik ideyalarına sadiq, özünü vətənin azadlığı naminə fəda etməyə hər an hazır olan, yeni təfəkkür tərzini qavrayaraq müasir tələblərə cavab verən sağlam əqidəli, milli ruhlu nəsil yetişdirmək".

Müəllimlik peşəsinin səciyyəvi xüsusiyyətlərini aşağıdakı kimi şərh edə bilirik:

Müəllimlik peşəsi deyə bilərik ki, cəmiyyətimizdə ***kütləvi peşədir***. Çünki nəsilləri öyrətmək, tərbiyə etmək çox gərəkdir. Buna görə də müəllimlik peşəsinə həmişə ehtiyac duyulmaqdadır. Müəllimlik peşəsi kütləvi peşə olduğuna görə də bəlkə də bəzən bu peşə gənclərin diqqətindən kənarda qalır, başqa peşələrə daha çox üz tuturlar.

Müəllimlik peşəsi ***nadir peşədir.*** Bu peşə kütləvi olmaqla bərabər, həm də nadir peşədir. Çünki müəllim çox olsa da, yadda qalan bir-iki nəfər olur. Onlar da həyatımızda böyük rol oynayırlar. Məhz müəllimin sayəsində insanlar əsaslı elm və biliklər qazanır, həyatda özünə doğru yol seçə bilirlər. Müəllim elə bir elm, bilik daşıyıcısıdır ki, onsuz heç bir tərəqqi, inkişaf da ola bilməz.

Müəllimlik ***məsyliyyətli peşədir***. Çünki müəllim insan üzərində işləyir və burada səhvə yol vermək olmaz. Bu işdə buraxılmış səhv, nöqsan öz nəticəsini dərhal olmasa da, bir müddətdən sonra hökmən göstərəcəkdir.

Müəllimlik ***mürəkkəb bir peşədir***. Bu mürəkkəblik onun yaradıcı olması ilə bağlıdır. Müəllim bir anda müxtəlif rollarda çıxış etməli olur. O, müxtəlif intonasiyalarla, müxtəlif jest və hərəkətlərlə işləyir. Hər bir uşağın «öz dili ilə» danışır. O müxtəlif xarakterli uşaqlarla ünsiyyət və münasibətdə olur. Müəllim hazır reseptlərlə deyil, yalnız özü yaratdığı modellə işləyir. Müəllim uzun müddət eyni sinifdə dərs desə də, dediyi dərslər bir-birinə bənzəməz.

Uğurlu və uğursuz dərslər olur. Bu cəhətdən deyirlər ki, müəllim dərsini bir fotoqraf kimi deyil, bir rəssam kimi qurmalıdır. Yəni öz dərsini özü yaratmalıdır. Müəllim əməyinin nəticəsi başqa peşələrdən fərqli olaraq gec görünür. Təlimdə bu nəticəni yoxlayıb aşkar etmək mümkündürsə, tərbiyə işində bu sahədəki əməyi qiymətləndirmək çox çətindir.

Müəllim əməyi yeganə səciyyəvi sənətdir ki, ***özü öz əməyini qiymətləndirir.*** Yəni uşaqlara verdiyi biliyin nəticəsini özü yoxlayır.

Müəllim şagirdlərə bilikləri hazır, mexaniki şəkildə ötürməməlidir. Bu prosesdə münasibətlər ön planda durmalıdır. Yeni məktəb quruculuğunun mühüm şərtlərindən biri müəllimin şagirdə bir şəxsiyyət kimi yanaşması, ona gələcəyin böyük adamı kimi baxmasıdır.

Təcrübələr göstərir ki, kiçik məktəblilərin nəzərində ibtidai sinif müəlliminin nüfuzu daha böyükdür. Balacalar müəllimi bir ideal şəxsiyyət kimi sayır. Uşaqların nəzərində belə yüksək qiymətə malik olan ibtidai sinif müəllimi bu qiymətə və etimada layiq olmalı, nüfuzunu qoruyub saxlamalıdır.

Beləliklə, deyə bilərik ki, yeni, müasir məktəbin yaranmasında müəllimin rolu çox böyükdür. Bu işdə müəllimlərimizdən yüksək peşəkarlıq, dərin bilik və geniş dünyagörüş tələb olunur.

2. Pedaqoji peşənin prinsipləri

Bu gün müəllimin mənəvi siması hər dövrdə olduğundan daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. Yəni dövlət quruculuğu bir çox cəhətdən yeni məktəb quruculuğundan, yeni müəllim kadrlarının hazırlığından başlayır. Elə bir müəllim ki, cəmiyyəti daha işıqlı, daha xoşbəxt günlərə apara bilən nəsillər yetişdirib, tərbiyə edə bilir. Bu cəhətdən hər bir peşənin özünəməxsus prinsipləri olduğu kimi müəllim peşəsinin də özünəməxsus prinsipləri vardır. Hər bir müəllim öz pedaqoji fəaliyyətində həmin prinsiplərə əsaslanmalıdır.

Vətənpərvərlik prinsipi – müəllimin pedaqoji fəaliyyətinin ən mühüm prinsipi hesab olunur. O, bütün pedaqoji fəaliyyətini, əməyini vətənin qüdrətlənməsi və inkişafına sərf etməlidir.

Müəllim öz yetişdirmələrində vətənə böyük məhəbbət və dərin vətən sevgisi aşılamalıdır. Bətəni sevmək, onu yaxşı öyrətməkdən başladığından, müəllim ixtisasından asılı olmayaraq vətən torpağının hər qarışını uşaqlara tanıtmalı, bu barədə onlara yetərincə bilgilər verməlidir. Müəllim vətən torpağını yağı düşmənlərdən qorumağı öyrətdiyi kimi, vətənin düşmənlərini də uşaqlara tanıtmalıdır.

Müəllim bir vətəndaş qeyrəti ilə daim xalqın yanında olmalı, öz millətinə yaxın olmalıdır. O öz daxilində, kiçik bir qrupunda şəxsi qayğıları ilə məşğul ola bilməz. Onun həyatı, yaşadığı kəndlə, şəhərlə, torpaqla sıx bağlı olmalıdır. O təkcə uşaqların deyil, bütün kənd camaatının maariflənməsi qayğısına qalmalıdır. Xalqının, millətinin ağır günlərində o kənardan seyirçi olmamalıdır.

Xalqın müəllim sözünə, ziyalı sözünə həmişə ehtiyacı olmuşdur. O öz sözünü deməli, xalqı düz yola istiqamətləndirməlidir. Onun xalqı necə yaşayırsa, o da elə yaşamalıdır. Çətinliklər, problemlər onu başqa fikirlərə salmamalıdır. Vətənpərvərlik elə o deməkdir ki, müəllim öz biliyini, bacarığını vətənin inkişafına sərf etsin, özü daim vətənə xitmət etisn. M.K.Atatürkün təbirincə desək, vətənin xidmətçisi olanlar vətənin əfəndisi olurlar.

Müəllim peşəsinin mühüm bir prinsipi ***peşə fədakarlığıdır.*** Yəni müəllim öz peşəsi yolunda canını, qanını qoymalı, yetişdirmələrinin səadəti naminə fədakar olmağı bacarmalıdır. O oxumağa, öyrənməyə itirilən vaxta heç vaxt heyfslənməməli, buna qənimət kimi baxmalıdr.

Müəllim əməyi çox ağır və mürəkkəb bir işdir. Bu iş formalizmi, şablonçuluğu sevmir. Bu iş adamdan möhkəm sağlamlıq, gümrahlıq, işgüzarlıq tələb edir. Müəllimin yorulmadan gecədən xeyli keçənədək dəftər yoxlaması, daim mütaliə etməsi, ardıcıl olaraq şagirdlərin evlərinə baş çəkməsi, valideynlərlə söhbəti, dərslərə hazırlaşması müəllimdən xeyli vaxt və ən başlıcası isə fədakarlıq tələb edir. Əlbəttə lazım gələrsə, müəllim öz şagirdləri yolunda canından da keçməyə hazır olmalıdır. Müəllimin fədakarlığı bir nümunə olaraq öz şagirdlərində

də olmalıdır. Onlar da öz müəllimlərinin yolunda canlarından keçməyi bacarmalıdırlar.

Müəllimin peşə fədakarlığının bariz nümunəsini böyük polyak pedaqoqu Yanuş Korçakın fədakarlığında görmək olar. Hitlerçilər Y.Korçakın rəhbərlik etdiyi uşaq evindən uşaqları sıraya düzüb qaz kamerasına – ölümə göndərəndə bir alman zabiti Korçaka xilas olmaq təklifini verdikdə o, zabitin üzünə tüpürmüş və öz şagirdləri ilə birlikdə ölməyi üstün tutmuşdur.

Qarabağda erməni işğalçıları ilə gedən döyüşlərdə öz kəndini, torpağını, məktəbini, şagirdlərini qoruyan müəllimlərimiz çox olmuşdur, bu yolda öz canlarını da fəda etmişlər.

Müəllimin fədakarlığı onun daim yenilik həvəsində olması, hər gün çalışmasında, yaradıcı fəaliyyətində mühüm yer tutur. Yəni müəllimlər ilk növbədə uşaqlara münasibətində həmrəy olmalı, onlara vahid tələbkarlıqla yanaşmalıdırlar. Müəllim kollektivində yaranan həmrəylik və kollektivçilik şagird kollektivinə də təsir göstərib orada da yaranır. Müəllimlər öz müəllim yoldaşlarını həmişə müdafiə etməli, şagirdlər arasında bir-birinin hörmətini, nüfuzunu yüksəltməlidirlər. Yalnız öz fənnini tərifləyib başqa fənlərə aşağı nə-zərlərlə baxmaq müəllim peşəsinə yaraşmaz.

Həmrəylik prinsipi tələb edir ki, müəllim pedaqoji kollektivdə səmimi və xoşrəftar olsun. O, kollektivdə yaranan qruppabazlığa, intriqaya, fərdçiliyə qarşı barışmaz olmalıdır. Kollektivçilik və həmrəylik prinsipi müəllimin daha çox kollektivə münasibətində öz əksini tapır. Əgər müəllim öz fəaliyyəti ilə kollektivi hörmətdən salırsa, bu zaman onun həmkarları onu davranışına görə məsuliyyətə çağırmalıdır.

Həmrəylik və kollektivçiliyin yaranması üçün kollektivdə düzgün mənəvi iqlim olmalıdır. Belə olan halda kollektivdə həmrəylik və kollektivçilik yaranır, tənqid və özünütənqid də müəllimlər tərəfindən ağrılı qarşılanmaz və tənqidi qəbul edənlər nöqsanlarını aradan qaldırmaq üçün özünütərbiyə ilə məşğul olarlar.

Humanizm prinsipi müəllimlik peşəsinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Müəllim insanları, o cümlədən öz yetişdirmələrini dərin məhəbbətlə sevib hörmət etməlidir. Yalnız sevgi ilə ən çətin, ən acı şeylər uşaqlara öyrədilə və çatdırıla bilər. Humanizm müəllimin uşaqlara hədsiz diqqət və qayğısı, həssaslığıdır. Humanizm prinsipi tələb edir ki, müəllimlər məktəbdə uşaqların rahatlığı qayğısına qalsın, onları döymədən, söymədən, təhqir etmədən təlim və tərbiyə etsinlər.

Humanizmlə bağlı düşmənə nifrət məsələsi də vardır. «Düşmən təslim olmazsa, onu məhv edərlər», – demişlər. Düşmənə nifrət etməyi də, insanları sevməyi də öyrətmək lazımdır. Müəllim özü də bu prinsipə əməl etməklə uşaqlarda insanların mənafeyinə xidmət göstərməyi aşılamaqla bərabər hər cür eqoistliyə, prinsipsizliyə, süründürməçiliyə, rüşvətxorluğa qarşı barışmaz olmağı öyrətməlidir.

Müəllimin humanizmi onun hər bir rəftarında, davranışında, söhbətində, uşaqlara münasibətində özünü göstərməli və o hər zaman mehriban, səmimi olmalı, uşaqların səviyyəsinə enməyi bacarmalıdır. Uşağın ləyaqətinə hörmət etmək müəllimin öz ləyaqətini qat-qat yüksəldir.

Müəllim uşaqlarla münasibətini elə qurmalıdır ki, uşaqlar onun ciddi nəzarətini görməsinlər. Ev tapşırıqlarının yoxlanması, edilən hər hansı iradlar elə

olmalıdır ki, uşaq bu iradlardan həvəsdən düşməsin. Müəllim şagirdə hiss etdirməlidir ki, müəllim onun qüvvəsinə inanır, ona hörmət edir və onun daha yaxşı olmasını istəyir.

Müəllim kollektivin rəyinə arxalanmalı, həmişə kollektivlə məsləhətləşməli, uşaqların inam və istəyini müdafiə etməli, xırda qəyyumçuluqdan qaçmalıdır. «Şagird şəxsiyyətinə böyük hörmət etməli və bir o qədər də ondan tələb etməli» fikri məhz humanizm prinsiplərindən irəli gəlir. Bu prinsiplə bağlı olaraq müəllim aşağıdakılara riayət etməlidir:

- Şagird şəxsiyyətinə hörmət etməli, onun ləyaqətini qorumalıdır.
- Şagirdin fikri müəllimin fikri ilə uzlaşmasa da, müəllim səbir və təmkinlə qulaq asmalı, əgər lazım gələrsə, faktlara əsaslanaraq şagirdin mülahizəsinin səhv olduğunu sübut etməlidir.
- Uşağın yaradıcı fəaliyyətini inkişaf etdirməli, hər birinə öz gücünə müvafiq tələblər verməlidir.
- Şagird şəxsiyyətini alçaldan hər cür tədbirdən uzaq olmalıdır.
- Şagirddən uşaqların məktəbdə və məktəbdənkənarda davranışı haqqında informator kimi istifadə etməməlidir.
- Şagirdi nöqsanlı hərəkəti üçün böyüklərdən üzr istəməyə məcbur etməməlidir. Şagird öz nöqsanını boynuna almırsa ona hədə-qorxu gəlməməlidir.
- İmkan verməməlidir ki, yoldaşları şagirdə hər hansı bir hərəkəti üçün gülsün. Müəllim uşaqların sirlərini açmağa da cəhd göstərməməlidir. Qiymətlə qorxutmamalı və təhdid etməməlidir. Uşaqları cəzalandırmaq üçün valideynə müraciət etməməlidir.
- Uşaqları başqasının dərdinə və sevincinə şərik olmağa öyrətmək lazımdır. Müəllim fiziki cəhətdən qüsurlu uşaqlara qayğı ilə yanaşmalıdır.

Pedaqoji nikbinlik prinsipi müəllim peşəsinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Bu prinsip tələb edir ki, müəllim öz şagirdlərinə yüksək nəzərlərlə, onun gələcəyinə böyük ümidlə baxsın. Nikbinlik insanın daxili aləmini ifadə edən bir keyfiyyətdir ki, bu insanın xeyirxahlığını başqası haqqında yüksək və yaxşı fikirdə olmasını, gələcəyə müsbət fikirlərlə yanaşmasını göstərir.

Nikbin insan xeyirin şər üzərində, gerçəyin yalan üzərində qələbəsinə inanır və bunu müdafiə edir. Nikbin insan başqalarına pis fikirlərlə, şübhəli nəzərlərlə baxmaz, pis xəbərləri verməz, verərsə də, çox böyük həssaslıqla, diqqət və qayğı ilə bunu bildirər.

Nikbin insan həmişə xoş əhval-ruhiyyədədir. O ünsiyyətli və mehribandır. Bütün bu keyfiyyətlər isə müəllimin peşə xüsusiyyətinin ayrılmaz bir tərkib hissəsidir. Bu prinsip müəllimin şagirdlərlə münasibətini düzgün tənzimləyir.

Nikbin müəllim öz əməyinin bəhrəsinə inanır. O inanır ki, yetişdirdiyi şagirdlər cəmiyyət üçün faydalı, xeyirli insanlar olacaqlar. Bunun üçün o öz peşəsindən razıdır və o özünü xoşbəxt hiss edir. Bu inam təkcə ona görə vacib deyil ki, müəllim öz əməyindən zövq və həzz alır, bir də ona görə vacibdir ki, müəllimin uşaqlara göstərdiyi inam onları həvəsləndirən, yaxşı oxumağa sövq edən bir mənbə olur.

3. Müəllimlik peşəsinə verilən pedaqoji tələblər

İbtidai sinif müəlliminin pedaqoji fəaliyyəti elə qurulmalıdır кi, o nəinкi öz yetişdirmələrinə, hətta ətrafdakı insanlara nümunə olsun. Bu cəhətdən də müəllimlik peşəsi öz səciyyəvi cəhətlərinə görə fərqlənir. Bəs müəllimin pedaqoji fəaliyyətinə hansı pedaqoji tələblər verilir? Onları aşağıdakı kimi sıralaya bilərik:

1. Müəllimin peşəsinə sevgisi. Hər peşədə olduğu kimi müvəffəqiyyətin əsas şərti peşəyə sevgisindən başlayır. Müəllim öz peşəsini böyük məhəbbətlə sevməli, onun başqa peşələrdə gözü olmamalıdır. Müəllim təkcə dərsliklə deyil, həm də bütün maddi və mənəvi varlığı ilə öyrədici, inandırıcı, tərbiyəedici olmalıdır. Hər işin başında sevgi durur. Öyrədilən materialın böyük sevgi və məhəbbətlə öyrədilməsi biliyin uzun müddət yadda qalmasına səbəb olar.

Müəllim öz peşəsinə sevgisini uşaqların sevgisi ilə bağlamalıdır**. L. Tolstoy yazmışdır: "Əgər müəllim yalnız işini sevirsə, o yaxşı müəllim olacaqdır. Əgər müəllim ata-anası kimi yalnız uşaqları sevirsə, o əvvəlkindən də yaxşı müəllim olacaqdır. əgər müəllim həm peşəsini, həm də şagirdləri sevirsə o müəllim əsil müəllimdir».** Qəbul etməliyik ki, müəllimlik sənəti peşəyə sevgi tələb edir. Bu peşəni sevmədən bu işdə çalışmaq olmaz. Yaxşı bir müəllim olmaq üçün bu peşənin bütün incəlikləri, bütün çətinlikləri bu sevgi içərisində əridilməlidir. Müəllimlik çətin və mürəkkəb bir peşədir. Bu peşədə uğur qazananlar yalnız onun hər cür əzabına, əziyyətinə, yuxusuz gecələrinə dözən, sənətini sevənlərdir.

Müəllimlik peşəsində uğursuzluğun əsas üç qaynağı vardır:

a) Müəllimlik peşəsində lazımi qabiliyyət və bacarıqlardan məhrum olmaq. Yəni müəllimliyə layiq olmadığı halda bu peşədə çalışmaq. Məsələn, əgər müəllimlik peşəsi tələb edir ki, nitq səlis və aydın olsun, səs telləri normal, əsəbləri sakit olsun və s. Lakin bu peşədə çalışan şəxsin nitqi qüsurludur, dilində pəltəklik vardır, danışarkən uşaqların gülüşünə səbəb olur, səs telləri güclü olmadığından səsi çox zəif və yorucudur. Bir başqa müəllimdə isə əsəbilik var, uşaqların hər hansı şuluğuna dözə bilmir və qışqır-bağır salaraq onları fiziki cəzalandırır. Əlbəttə, belə xüsusiyyətlərlə müəllimlik peşəsində çalışmaq uğursuzluğa səbəb olacaqdır.

b) Müəllimlik peşəsini sevməmək. Bəli, elə müəllimlərə rast gəlmək olur ki, onlar bu peşədə işlədikləri halda onu sevmirlər. Sevgisiz də yaradıcılıqla, rahatlıqla işləmək olmaz və bu uğursuzluğa səbəb olacaqdır. Təcrübə və faktlar göstərmişdir ki, müəllimliyə təsadüfən gələn və ya bu peşəni sevməyənlər də vardır ki, onlar öz pedaqoji fəaliyyətlərində heç uğur qazana bilmirlər.

c) Müəllimlik peşəsinə yararlı olduğu halda öz üzərində çalışmamaq. Əlbəttə, müəllimlik kimi gözəl bir peşənin qədrini bilməmək, peşə ustalığını təkmilləşdirməmək, daim oxuyub öyrənməmək müəllim peşəsinə uğur gətirməz. Böyük çex pedaqoqu Komenski biliksiz müəllimi yağışsız buluda, susuz bulağa, işıqsız lampaya bənzətmişdir. Yaxşı müəllim həmişə öz sənətinə bağlıdır. O öz peşəsinin əsiridir, daim özünü təkmilləşdirir. Peşəsini sevən müəllim uşaqları da sevir. Daim onların yanında olmağı, hər dəqiqəsini onlarla keçirməyi arzulayır.

Keçmiş zamanlarda bir müəllimi kədərli görmüşlər. Ondan soruşmuşlar, «niyə kədərlisən?», o demişdir ki, artıq məndən heç kim heç nə soruşmur. Onun

üçün kədərliyəm. Bu ibrətamiz misal müəllimin daim hazırlıqlı olmasını, daim insanlara bilik verməsini, həmişə insanlar üçün maraqlı, yeni adam olmasını tələb edir, bunlar yoxdursa, demək, müəllimlik də yoxdur.

2. Müəllimin ixtisasına uyğun biliklər sisteminə yiyələnməsi. Bu tələb edir ki, müəllim ixtisasını yaxşı bilməlidir. Müəllim üçün qaranlıq olan bir məsələ uşaq üçün zülmətə çevriləcəkdir. Şagirdə bir damcı öyrətmək üçün müəllimin bir dərya qədər biliyi olmalıdır. Müəllim öz ixtisası ilə bərabər digər elmlərdən də xəbərdar olmalı, vacib məsələləri bilməlidir. Bu qəbildən fəlsəfə, pedaqogika, psixologiya, fiziologiya, sosiologiya kimi elmləri mütaliə edib öyrənməlidir. İşin müvəffəqiyyəti üçün bu sahədəki biliklər bir-birilə əlaqəli şəkildə vəhdət təşkil etməlidir. İxtisasını yaxşı bilən müəllim hələ yaxşı öyrədən müəllim deyildir, o biliyi uşaqların başa düşəcəyi, sadə bir dillə anlatmağı, yaşauyğunluq, fərdiləşmə, diferensiallaşdırma prinsiplərinə müvafiq şəkildə başa salmağı bacarmalıdır. Müəllimin nitqi ifadəli və səlis olmalıdır.

3. Müəllimin öyrətmə metodikası. Müəllim öyrədən, tərbiyə edən və inkişaf etdirən bir şəxsdir. Öyrədə bilmək üçün öyrənmək lazımdır. Misal var deyərlər, «Bilən insan öyrədəndir». Lakin bunu da qeyd edək ki, peşəsi müəllim olmayan da öyrədir. Amma öyrətmənin metodikasına yiyələnməyənlər kafi dərəcədə öyrədə bilməzlər. Ona görə deməliyik ki, “Bilən insan öyrədən insan deyildir, öyrədən insan bilən adamdır”. Müəllim şagirdlərə öyrənməyi öyrətdiyi kimi, özü də öyrətməyi öyrənməlidir.

Müəllim deyəndə ağlımıza oxumuş, öyrənmiş və öyrədən insan gəlirsə, o şəxs kifayət qədər uşaqlara öyrətməyi bilməli, təlim üsullarını, tərbiyə metodıkasını yaxşı mənimsəməlidir. Məktəbdə bəzən çox savadlı, bilikli müəllimlərə rast gəlirik, amma bir çoxları da öyrədə bilmədiyindən şagirdləri zəif hazırlıqlı olurlar.

Müəllimin dərsini yaxşı başa sala bilməsi üçün ilk növbədə o mükəmməl hazırlaşmalıdır. Bu hazırlıqda şagirdlərə hansı elmi bilikləri verməyi planlaşdırdığı kimi, bu bilikləri hansı danışıq tərzi ilə, hansı ifadə vasitəsilə çatdıracağına da diqqət yetirməlidir. Dərs o qədər mükəmməl hazırlanmalıdır ki, sanki bir sənətkar əlindən çıxmış teatr oyunu kimi dərsin də hər anı şagirdlər tərəfindən diqqətlə izlənməlidir. Müəllimlik sənətini həkim sənəti ilə də müqayisə etmək olar. Həkim fiziki cəhətdən müalicə edirsə, müəllim də öz yetişdirmələrini mənəvi cəhətdən müalicə edir.

Müəllimin deyəcəyi dərsin planını öncədən hazırlamalı və ya dərs üçün köməkçi qeydlər aparması vacibdir. Amma dərs vaxtı tez-tez plana baxmaq və ya qeydlər oxumaq da olmaz.

Müəllimin mövzunu anlatması, təkcə uşaqlara müəyyən bilik vermək məqsədilə deyil, həm də onların dünyagörüşünü genişləndirmək, biliklərə münasibət tərbiyə etmək, şagirdlərin mənəviyyatını zənginləşdirmək məqsədini güdməlidir.

Dərsi sinifdə bir şagirdə oxutdurmaq və digərlərinə dinlətmək də pedaqogikaya ziddir. Dərsi bir şagirdə oxutdurmaq, sonra da onu izah etmək zəif müəllimin işidir.

Yaxşı hazırlanmış bir dərs, əgər çətin, mürəkkəb söz və ifadələrlə anladılırsa, sinfin səviyyəsinə uyğun danışılmazsa və yaxud monoton, darıxdırıcı bir tərzdə uşaqlara çatdırılarsa, əlbəttə, bu dərsin anlamına zərər vuracaqdır.

Dərsi gülməli sözlərlə, «qanadlı fikirlərlə», pafoslu və ya təmtəraqlı cümlələrlə başa salmaq da pedaqoji prosesin ziddinədir. Əlbəttə, şagirdlərin yorğunluğunu hiss edən müəllim bəzən bir yumordan da istifadə edə bilər.

Dərsdə «məsələn», «tutaq ki», «demə ki», «elə bil ki» və s. bu kimi sözləri tez-tez işlətmək də uşaqları yorar.

Təcrübə göstərir ki, dərsin gərəkli, həyati olduğunu uşaqlara inandıranda və bunu maraqlı tərzdə onlara başa salanda dərs şagirdlər tərəfindən yaxşı qəbul edilir. Dərsin qiymətli və gərəkli olmasını şagirdlərə inandırmaq üçün ilk növbədə müəllimin özü buna inanmalı, böyük zövq və şövq ilə mövzunu həyatla bağlayaraq, bir sənətkarlıqla tədris etməlidir.

4. Müəllim – şagird münasibətlərinin formaları

Şagird şəxsiyyətinin formalaşmasında müəllim nümunəsinin, müəllim nüfuzunun və xüsusilə müəllim-şagird münasibətlərinin böyük rolu vardır. Böyük pedaqoq Uşinski demişdir: «Müəllimin, tərbiyəçinin cavan ruha olan təsiri elə bir tərbiyə qüvvəsidir ki, müəllimin canlı nümunəsi görünəndir, görünən isə yaddan çıxmır. Müəllim gənc nəslin mənəvi tərbiyəsində sükançı rol oynayır, onun bu sahədəki fəaliyyəti pedaqoji ustalıqdan öz işinə vicdanla yanaşmaqdan irəli gəlir. Müəllimin pedaqoji ustalığı təkcə öz fənnini də-rindən bilmək deyil, onun ən böyük ustalığı odur ki, şagird mə-nəviyyatını düzgün qura bilsin, onun nöqsanlarını aradan qaldırmaqda, yollar axtarmasına sərbəst hərəkəti aşılaya bilsin. Bəzi müəllimlər pedaqoji işdə şagirdlərə yalnız bilik verməyi əsas götürürlər. Lakin pedaqoji işi canlı təşkil edən ən başlıca yollardan biri tərbiyə işinin düzgün qurulmasıdır.

Pedaqoji prosesdə təlim prosesinin müvəffəqiyyətlə həyata keçməsi üçün müəllimin böyük rolu vardır. Müəllim təlimə, fənnə məhəbbət yaratmaq üçün ilk növbədə şagirdlərlə ünsiyyəti düzgün qurmalıdır. Müəllim təlim müvəffəqiyyətini daha çox ünsiyyətlə həyata keçirə bilir.

“Müəllim” anlayışı dar və geniş mənada işlədilir. Dar mənada müəllim dedikdə, kiməsə nəyisə öyrədən şəxs başa düşülür. Geniş mənada isə müəllim dedikdə, öz elmi ideyaları ilə yetişən gənc nəslə bilik və tərbiyə verən, düzgün yol və istiqamət göstərən şəxslər nəzərdə tutulur.

Vaxtilə müəllim peşəsini kahinlər yerinə yetirmişlər. Bunun üçün xüsusi kahin məktəbləri olmuşdur. Pifaqor da belə kahin məktəbini qurtarmışdır. Sonradan bu vəzifəni, yəni uşaqların təlim-tərbiyəsilə məşğul olmaq vəzifəsini müəllimlər yerinə yetirmişlər. Ümumiyyətlə, pedaqoji ünsiyyət dedikdə, müəllimlərlə şagirdlərin qarşılıqlı fəaliyyətinin və münasibətinin forması başa düşülür.

Ünsiyyət təkcə müəllimlə şagird arasında mövcud olmur. Bütün pedaqoji kollektivlə ünsiyyət yaratmaq gərəkdir. Müəllimin şagirdlərlə düzgün ünsiyyət

yaratmasının pedaqoji cəhətdən əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, şagird özünü məktəbdə tənha hiss etmir, onda qayğı hiss edir və fənnə maraq yaranır, onun dünyagörüşü dəyişir, inkişaf edir.

Müəllim-şagird münasibətlərinin müvəffəqiyyətlə qurulması üçün müəllimin rəhbərlik mövqeyi çox əhəmiyyətlidir. Müəllimin rəhbərlik mövqeyi aşağıdakı formalarda özünü göstərə bilir:

1. *Lokator mövqeyi.* Belə müəllimlər şagirdlərə seçici münasibət bəsləyir. Yəni müəllim ya şagirdin imkanları, ya təlimə münasibəti, ya ailə imkanları və ya sinifdə tutduğu mövqe baxımından şagirdlə ünsiyyət yaradır. Demək, müəllim bütün şagirdlərlə eyni formada ünsiyyət yaratmır.

2. *Çin səddi mövqeyi.* Bu mövqeyə malik olan müəllim, şagirdlə və ya tələbə ilə öz arasında böyük və keçilməz bir sədd yaradır. O sədd şagirdin müəllimlə ünsiyyətinə mane olur və onu çətinləşdirir. Belə mövqedə müəllimlər, şagirdlərə müəllimə yaxın olmağa, ona sual verməyə, ondan məsləhət almağa imkan vermir. Belə mövqeyə malik olan müəllim yalnız dərsi deməklə öz vəzifəsini bitmiş hesab edir, halbuki müəllimin işinə verilən tələblərdən biri onun qayğıkeş olması və şagirdlərlə düzgün ünsiyyət yaratması təmin edilməlidir.

3. *Robot mövqeyi.* Bu o deməkdir ki, şəraitin, vəziyyətin dəyişməsinə baxmayaraq müəllim ünsiyyət və münasibətini də dəyişmir. Əvvəlki qaydada, yəni əvvəllər planlaşdırdığı formada aparır.

4. *Dostluq mövqeyi.* Belə müəllim ürəyini uşaqlara verməyi bacarır. Təlimin gediş prosesində, heç bir əsəb gərginliyinə yol vermədən, ünsiyyəti elə qurur ki, şagirdlər müəlliminə hörmət edir, onun bütün planlarını ürəklə yerinə yetirirlər. Müəllimin dostluq mövqeyi o demək deyil ki, müəllim öz ürək sözünü, sirrini şagirdlərə deyir. Müəllim yalnız səmimi münasibətlə, onların qayğısına qalmaqla bu mövqedə dayanır.

5. *Hamlet mövqeyi.* "Hamlet mövqeyi" oradan irəli gəlmişdir ki, Şekspirin «Hamlet» əsərində bütün əsər boyu Hamlet əsəbidir. Belə münasibətlərdə dərsin gedişi prosesində uşaqlar üzülür, gərgin vəziyyətdə olurlar. Dərs prosesində müəllim özü də əsəbi, gərgin, öz hisslərini saxlamağı və ya gizlətməyi bacarmadan şagirdlərlə ünsiyyətə girir, əsəbi hərəkətlər edir. Belə halda müəllimin şagirdlərlə ünsiyyət və münasibəti çətinləşir. Müəllimin ünsiyyət zamanı mövqeyi şagirdlərin mənəvi cəhətdən formalaşmasına böyük təsir göstərir. Belə ki, müəllimin səmimi münasibəti şagirdlərdə humanistlik, müəllimin düzgün ünsiyyəti şagirdlərdə inam, öz hərəkətlərində məsuliyyət, müəllimin qayğekeşliyi şagirddə mərhəmət, müəllimin cəfakeşliyi şagirdlərdə işgüzarlıq kimi mənəvi keyfiyyətlər yaradır.

Müəllimin şagirdlərlə ünsiyyət və münasibətində əsas iki yanaşma üsulu vardır:

1. Neqativ yanaşma üsulu;
2. Pozitiv yanaşma üsulu.

Neqativ yanaşma üsulu deyəndə, müəllimin şagirdi öz münasibətləri baxımından qruplaşdırmasıdır. Yəni müəllimlər özünə nəzərən bir qisim şagirdə yaxşı, bir qisminə isə pis münasibət bəsləməsidir. Onda belə bir əqidə vardır ki, pis şagird onsuz da dərsini bilmir. Belə şagirdlər dərsi öyrənsələr də, müəllim onların cavablarından heç vaxt razı qalmayacaq. Əgər belə şagirdlər bir yerdə, yəni izahda

çətinlik çəksə də müəllim onlara köməklik etmir. Ona görə də belə şagirdlərdən əl götürərək yaxşı oxuyan şagirdi ayağa qaldırır. Pis cavab verən şagirdi danlayır, lakin belə şagirdlər yaxşı cavab verəndə də onlara heç nə demir.

Pozitiv yanaşma üsulu dedikdə, müəllimin şagirdin qavrayışından asılı olaraq yaxşı uşaqları liberallıq göstərərək həmişə tərif-ləyir. Həmin şagirdlər bir söz deyərlərsə, müəllim onların üzlərinə gülümsəyir, tez-tez onlara müraciət edir. Sanki, belə müəllimlər üçün sinifdə başqa şagirdlər yoxdur. Pozitiv yanaşma üsuluna malik olan müəllimlər şagirdləri yaxşı və pis deyə qruplaşdırırlar. Müəllimin pedaqoji ünsiyyəti düzgün qurması üçün onun ümumi pedaqoji fəaliyyətinin düzgün qurulması vacibdir.

Bu baxımdan müəllimin pedaqoji ünsiyyəti zamanı aşağıdakı *vəzifələrin* yerinə yetirilməsi vacib sayılmalıdır.

Pedaqoji vəzifə müəllimlərin müəyyən şəraitdə həyata keçirdiyi məqsəddən ibarətdir. Bu vəzifələr belə şərh edilir:

1. Bütün müəllimlər üçün eyni olan vəzifələr;
2. Cəmiyyətin tələbindən irəli gələn vəzifələr;
3. Hər hansı bir sinfin, hər hansı tədris fənni ilə və ya şagirdlərin fərdi xüsusiyyətləri ilə əlaqədar yerinə yetirilən vəzifələr.

Bütün müəllimlər üçün eyni olan vəzifələr dedikdə, şagirdlərin sağlamlığı qayğısına qalması, onların dərslərini oxumasına cavabdeh olması, ailə ilə əlaqə saxlaması, pedaqoji tələblərin vahid-liyini gözləməsi və s. başa düşülür.

Cəmiyyətin tələbindən doğan vəzifələrə, şagirdlərin imkanını nəzərə alıb onların istirahətini və maddi vəziyyətini düzəltmək üçün direktorluq qarşısında məsələ qaldırmaq, dərsini müasir həyatla əlaqələndirmək, şagirdlərdə yaranan gərginliyi aradan qaldırmaq və s. aid edilir.

Hər hansı bir sinfin, hər hansı tədris fənni ilə və ya şagirdlərin fərdi xüsusiyyətləri ilə əlaqədar yerinə yetirilən vəzifələr dedikdə isə müəllimin hər bir şagirdi yaxşı tanıması üçün onu müxtəlif üsullar vasitəsilə öyrənməsidir. Pedaqoji fikirlərdən də aydın olmuşdur ki, uşaqları tanlmadan, onları yaxşı öyrənmədən onların təlimini və tərbiyəsini uğurla təşkil etmək olmaz.

5. Müəllim-şagird münasibətlərində əməkdaşlıq növləri

Pedaqoji ünsiyyət “insan-insan” münasibətlərinə söykənir və ancaq onun əsasında inkişaf edir. Müəllim- şagird münasibətləri insan-insan münasibətləri olduğuna görə “subyekt-obyekt” terminləri ilə səciyyələndirilə bilməz. Onlar subyekt-subyekt münasibəti kimi əmələ gəlir və ancaq bu zəmində də psixoloji baxımdan səmərəli inkişaf edə bilər. ”Müəllim-şagird” münasibətlərini ”subyekt-obyekt” münasibətləri kimi araşdırmaq onların mahiyyətini ancaq təhrif etmək deməkdir.”Subyekt-obyekt” münasibətləri daxilində nə müəllimin, nə də şagirdlərin bir şəxsiyyət kimi inkişaf etməsi üçün səmərəli şərait yaranmır. Müəllim-şagird münasibəti ancaq “subyekt-subyekt” münasibətləri kimi düzgün

inkişaf edə bilər. Yeni pedaqoji təfəkkür bu öəmli ideyaya əsaslanır. Müasir təhsil konsepsiyasında şagird sözü, necə deyərlər, böyük hərflərlə yazılır, onun məktəb həyatındakı rolu insan ölçülərilə, pedaqoji ünsiyyətin bənzərsiz xüsusiyyətləri ilə mənalandırılır. Şagirdlərin məktəb həyatının obyekti deyil, məhz subyekti olması yeni pedaqoji təfəkkürün əsas müddəalarından biridir. Zamanın görkəmli filosofları, psixoloqları və pedaqoqları müəllimləri həmişə humanizmə səsləsəlr də ənənəvi didaktik sistem özünün birtərəfli paradiqmalarının ucbatından bu işıqlı ideyalardan mahiyyətcə faydalana bilməyib.

Müəllim-şagird münasibətlərində əməkdaşlığın pedaqoji əsasları şagirdlərə humanist münasibətdə öz əksini tapır. Müəllimin şagirdlərlə əməkdaşlığını bir pedaqoji prinsip və ya üsulu kimi, yaxud da yanaşma kimi başa düşmək olar.

Uşaq başqa adamlarla ünsiyyət və münasibətdə olmasa, o insan kimi formalaşa bilməz. Elə bioloji varlıq kimi insan hələ uşaq yaşlarında belə başqa insanlarla ünsiyyət və münasibətə tələbatı vardır. İnsan özü ictimai münasibətlərin məhsulu olub, onun xarakter və qabiliyyəti, digər keyfiyyətləri ictimai münasibətlərdə formalaşır. Beləliklə də müəllim-şagird əməkdaşlığını cəmiyyətin müasir inkişafının tələblərinə cavab verən tərbiyənin konsepsiyası kimi də qəbul etmək olar.

Əməkdaşlıq pedaqogikasının mahiyyəti belədir ki, müəllim təlim-tərbiyə prosesinin idarə edilməsində şagirdlərə arxalanır, onları özünə köməkçi hesab edir, təlim-tərbiyə prosesinin təşkilində onların fikirərini, rəy, arzu və təkliflərini nəzərə alır, onlarla hesablaşır.

Bu prosesdə müəllim çalışır ki, uşaqlar da təlim prosesinə çəlb olunsunlar, onlar da pedaqoji prosesin müəllimlərlə bərabər tam hüquqlu iştirakçısı və təşkilatçısı olsunlar. Təlim-tərbiyə prosesində müəllimin, tərbiyəçinin köməkçisi olsunlar.

Təcrübə və müşahidələrdən məlum olmuşdur ki, müəllimlərin bir çoxları əməkdaşlıqda, ünsiyyət və münasibətlərdə də seçiciliyə yer verirlər. Belə ki, bu da məlum olmuşdur ki, müəllimlər o uşaqlarla daha tez-tez ünsiyyət və münasibətdə olurlar ki, onlar uşaqlara qarşı müəyyən emosional münasibətlərə malikdirlər. Təəssüf ki, onlar diqqəti cəlb etməyən uşaqlarla az ünsiyyətdə olur və onlar diqqətdən kənarda qalırlar.

Bunu da qeyd edək ki, müəllim daha çox intellektual, intizamlı, sözə baxan uşaqlarla ünsiyyətdə olur, onlarla əməkdaşlıq edirlər. Birinci cərgədə, xüsusilə qarşısında oturan şagirdlərə müəllim daha tez-tez ünsiyyət və münasibətdə olurlar. İkinci yerdə sakit, asılı olan həmişə “bəli-bəli” deyən uşaqlarla ünsiyyət, üçüncü yerdə çətin idarə olunan, şuluqçu, dələduz uşaqlarla ünsiyyət və nahayət dördüncü yerdə isə özünə inamlı, asılılığı sevməyən, müstəqil düşünən faəl uşaqlarla ünsiyyət və münasibət tutur.

Müəllim-şagird münasibətlərində tədqiqatçılar əsasən bunun üç növünü ayırırlar:

a) dəyişməz – müsbət ünsiyyət,

b) passiv – müsbət ünsiyyət,

c) dəyişən ünsiyyət.

Bəzən də dəyişən və dəyişməz mənfi ünsiyyət növlərinə də rast gəlmək olur. Belə ünsiyyət zamanı müəllim özünə qarşı neqativ münasibət yaratmış olur. Bu isə o deməkdir ki, həmin müəllimlər məktəbdə cəmiyyətə qarşı işləyirlər.

Müəllim-şagird münasibətlərində müxtəlif ünsiyyət tərzləri də vardır:

1. Birgə həvəs və yaradıcılıqla əsaslanan ünsiyyət.
2. Dostluğa əsaslanan mehriban ünsiyyət.
3. Şagirdlərlə müəyyən "məsafə", pərdə saxlamaqla ünsiyyət.
4. Qorxudularaq hökmlü ünsiyyət.
5. Ələ salınaraq rişxəndli ünsiyyət.
6. Qılığa girərək ünsiyyət.

Birgə həvəs və yaradıcılığa əsaslanan ünsiyyət müəllim və şagirdlərin mənəvi yaxınlığı əsasında qurulur. Bununla bərabər ünsiyyət dostluq, mehribanlıq, qarşılıqlı hörmət əsasında qurulmalıdır. Lakin bu o demək deyildir ki, müəllim-şagird arasında "pərdə" götürülməli hər ikisi "qardaşcasına" hərəkət etməlidirlər.

Məsafəli ünsiyyətdə müəllim-şagird ünsiyəti məhdudlaşdırılır. Bu zaman belə sözlərə daha çox üstünlük verilrir: "Mənə qulaq asın, mən sizdən böyüyəm", "Siz heç nə bilmirsiniz, mən hər şeyi bilirəm" və s. Belə ünsiyyət və yanaşma tərzi qarşılıqlı əməkdaşlığı, yaradıcılığı pozur və nəticədə pedaqoji uğursuzluğa gətirib çıxarır. Qorxu üzərində qurulan ünsiyyət zamanı isə müəllimin belə müraciəti vardır. "Mənə qulaq asın, yoxsa çağıraram lövhəyə...", "İmtahanda baxarıq necə cavab verəcəksən, sənin üçün çox çətin olacaq", "Siz məni hələ yaxşı tanımırsınız...görəcəksiniz... və s.".

Ələ salınaraq, rişxəndli ünsiyyət şagird şəxsiyyətini alçaldır. Müəllim uşaqlara çox yuxarıdan baxır, onların şəxsiyyətinə məhəl qoymadan şit zarafatlar və rişxənd edir.

Bir çox müəllimlər də var ki, özünü yaxşı göstərmək üçün kollektivin qılığına girir, maraqlı söhbətlər edir, lətifələr söyləyir, ucuz hörmət qazanmaq istəyir. Əlbəttə, belələrinin də gec-tez üstü açılır. Yadda saxlamaq lazımdır ki, ünsiyyətdə bərabərlik yoxdursa, o heç vaxt səmərəli ola bilməz. Pedaqoq alimlərin fikrincə, müəllim şagirdlərlə ünsiyyət və münasibətini daha uğurlu və optimal qurması üçün aşağıdakı şərtlərə də əməl etməlidir:

1) Müəllim ünsiyyət və münasibətində diqqətli və həssas olmalıdır. Müsahibinin vəziyyətini, əhval ruhiyyəsini "üzündən oxumalı", lazım gələrsə, bir söhbətdən başqa bir söhbətə keçməyi bacarmalıdır.

2) Müəllim ünsiyyət və münasibətində davranışını, hərəkətlərini idarə etməyi bacarmalıdır.

3) Şagirdlər ünsiyyət zamanı çətinliyə düşərsə və ya cavab verə bilməzsə, müəllim onları bu vəziyyətdən çıxarmaq üçün onların ağzına "dil atmağı" da bacarmalıdır.

4) Müəllim həm nitqli, həm də nitqsiz ünsiyyətini mənalı aparmalıdır.

5) Müəllim şagirdələrlə ünsiyyəti və münasibətini ardıcıl təhlil etməli və müvafiq nətiəcələr çıxarmalıdır.

Deyilənlərdən məlum olur ki, müəllim-şagird əməkdaşlığı bütövlüklə məktəbin humanistləşməsinin və demokratikləşməsinin əsasını təşkil edir. Çünki o

mahiyyət etibarı ilə insanı sevmək, ona dərin hörmət və məhəbbət ideyası üzərində qurulmuşdur.

Əməkdaşlığın təyini humanizm və demokratiya iqlimində azad, hərtərəfli, bütöv, həmçinin təkrarolunmaz şəxsiyyətlər yetişdirməkdir. Belə məktəbi uşaqlar sevir. Məktəb də uşaqları sevir. Müəllimlərin mövqeyi uşaqlar üzərində deyil, uşaqlarla birlikdədir. Onlar eyni bir kollektivin üzvləridir.

Əməkdaşlıq uşaqların daxili aləminə çox diqqətlə və həssaslıqla yanaşmağı tələb edir. Onların arzu və maraqları, fərdi xüsusiyyətləri, qabliyyət və bacarıqları daim müəllimlərin diqqət mərkəzində olmalıdır.

Şagirdlərlə əməkdaşlıq öz mahiyyəti ilə məcbur etmə, qada-ğalar və cəzalar sistemini rədd edir, ümumiyyətlə, əməkdaşlıq məktəbdə güc, zor işlətməyin əleyhinədir.

Müəllimin şagirdlərlə əməkdaşlığı məqsədə çatmağın, ətraf aləmi yaxşılaşdırmağın ən səmərəli yolu hesab edilir. Onlar dərsdə, dərsdən kənar vaxtlarda öz həyatlarını və işlərini birgə təşkil edirlər, birgə düşünüb-daşınırlar. Əməklaşlıq prosesində bu və ya digər biliyin məktəblilərə verilməsi deyil, əksinə şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafına, uşaqların özünü tam ifadə etməsinə, şüurlu həyata, onların öz həyat yolunu özləri müəyyənləşdirməyə hazır olmağa istiqamətlənməsi üçün geniş şərait yaratmasıdır. Bir sözlə, əməkdaşlıq pedaqogikası məktəbin ruhudur. Bəs müəllim-şagird əməkdaşlığı necə qurulur? O, hansı formalarda özünü göstərir. Məktəb təcrübələrindən, pedaqoji müşahidələrdən məlum olur ki, müəllim şagirdlərlə müxtəlif formalarda ünsiyyət və münasibətdə olur, müxtəlif cür əməkdaşlıq edir ki, onları aşagıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Avtokratik əməkdaşlıq. “Avto” latın sözü olub “Mən”, “Özüm” deməkdir. “Kratos” isə hakimiyyət deməkdir. Bu əməkdaşlıq növündə müəllim şagirdlərlə münasibətində həmişə hakim mövqedə dayanır. O uşaqlarla əmr və sərəncamlarla, göstərişlərlə danışır. Heç kimin rəyi, fikri ilə hesablaşmır. Özü bildiyi kimi hərəkət edir, təkbaşına qərarlar çıxarır, uşaqların və bütövlükdə kollektivin fəallıq və təşəbbüskarlığını boğur. Müəllim fiziki cəzaya, təhqirlərə əl atmaqdan çəkinmir. O, uşaqlara rişxəndlə yanaşır, onların şəxsiyyətlərinə hörmətlə yanaşmır, uşaqları kollektiv içində də pərt edir. Avtokratik yanaşmada uşaqların yaradıcılığı, müstəqilliyi, fəallıq və təşəbbüskarlığı boğulur. Uşaqlar daha çox müti, itaətkar və qorxaq böyüyürlər.

Avtokratik müəllim yalnız öz hakimiyyətinə arxalanır. O, şagird kollektivinə etibar etmir. Öz qərarlarını şagirdlərlə birgə müzakirə etməyi, onlarla hesablaşmağı lazım bilmir. Uşaqların heç bir rəyini və təklifini qəbul etmir. Onlara belə rəhbərlik hədə və cəzalardan başqa heç nə verə bilməz.

Belə yanaşma üslubuna malik olan müəllimlərin başlıca nöqsanı, şagird şəxsiyyətinin formalaşması prosesinə dərindən və hərtərəfli nüfuz etməkdən məhrum olmasıdır. Burada tərbiyə olunan tərbiyə edəndən uzaqdır və hər cür tərbiyəvi təsirdən kənardadır. Belə vəziyyətdə məktəbli öz fikirlərini müəllimlə bölüşə bilmir. Əlbəttə, belə yanaşma tərzi nəinki, yeni pedaqoji təfəkkürdən, ümumi pedaqoji təfəkkürdən də uzaqdır. Buna avtokratik pedaqoji təfəkkür deyə bilərik.

2. Avtoritar əməkdaşlıq. Belə yanaşma və belə əməkdaşlıqda müəllim yenə də hakim mövqeyə malikdir. Fərq yalnız ondan ibarətdir ki, o uşaqların çıxış etməsinə, fikir yürütməsinə imkan verir, lakin son məqamda yenə öz bildiyini edir. Ürəyində nə kimi məsələlər nəzərdə tutsa, onu da hökmən yerinə yetirir. Təlimat və göstərişlər əsasında işləyir. Belə müəllim nadir hallarda uşaqlara xoş, tərifli sözlər deyə bilir. O şagirdlərin səhv cavablarına gülür, səhvi böyüdür və çox hallarda səhvi düzəltmir. Avtoritar yanaşmada müəllim yalançı avtoritetə, nüfuza malikdir. Belə nüfuz gücə, zora əsaslanır. Belə yanaşma həm tərbiyəçinin, həm də tərbiyə olunanların yaradıcılığını öldürür. Belə müəllimlər yalnız müvəqqəti müvəffəqiyyət və hörmət qazanmağa nail ola bilərlər.

Avtoritar tipli müəllimlər əsasən iki tipə bölünürlər:

Birinci tipə məxsus olanlar özlərinə möhkəm inam bəsləyirlər. Onlar belə hesab eldirlər ki, hər hansı bir çətin işin öhdəsindən gələ bilərlər. Onlar heç vaxt həvəsdən düşmür, həmişə özünü haqlı və lazımlı hesab edirlər. Belələri həmişə özlərinə qarşı yüksək fikirdə olurlar.

İkinci tipə məxsus olan avtoritar müəllimlər isə yuxarıda deyilənlərin tam əksi olurlar. Belə müəllimlər həmişə həyacanlıdırlar, sanki buxovlanmış, əl qolları bağlanmışdır. Onlar nədənsə daim narazıdır, özlərinə qarşı inamsızdırlar. Uşaqların hər hansı bir hərəkətinə şübhə ilə yanaşır. Şübhələr isə həmişə onun özünü narahat edir.

Hər iki tipə məxsus avtoritar müəllimin ümumi cəhətləri də vardır. Belə ki, hər ikisi başqasını sıxır, şagirdləri özündən asılı vəziyyətə salmağa çalışır. Onların daxili aləmi müəllimlik peşəsinin tələblərinin, yeni pedaqoji təfəkkürün tam tərsinədir. Məsələn, müəllimlik peşəsi, habelə yeni pedaqoji düşüncə tələb edir ki, müəllim uşaqları sevməli, onların şəxsiyyətinə hörmət etmədlidir. Avtoritar müəllim isə yalnız özünü sevir, uşaqlara «yuxarıdan aşağı» baxır.

Yeni pedaqoji təfəkkür tələb edir ki, müəllim uşaqların fəallığını, təşəbbüskarlığını inkişaf etdirsin, onlara nikbin nəzərlərlə baxsın. Avtoritar müəllim isə uşaqların təşəbbüskarlığını boğur, onlara şübhə ilə yanaşır və özü də pessimist və bədbindir.

Avtoritar müəllimin səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri də budur ki, o kitabda yazılan pedaqoji tələbləri «ağına-bozuna» baxmadan, heç kimə güzəştə getmədən, uşaqları «Boğaza yığanadək» yerinə yetirir. Məsələn, o bilir ki, pedaqoji fəaliyyətdə tələbkarlıq olmalıdır. Lakin o bu tələbkarlığı heç bir hörmət və mərhəmət hissi olmadan son həddə çatdıranadək həyata keçirir. Şəxsiyyətə hörmət, ehtiram isə yaddan çıxarılır və tələbkarlığın humanist ideyası müəllim üçün lazımsız hesab edilir. Əlbəttə, şagirdlərə hörmət olmadan, yeri gələndə müəyyən güzəştlər göstərilmədən edilən tələbkarlıq istənilən nəticəni verməz və uşaqların tərbiyəsinə mənfi təsir göstərər.

Pedaqoqlar avtoritar yanaşmanın aşağıdakı növlərini də ayırmışlar:

Kobud avtoritarlıq açıq-aydın şəkildə ayrı-ayrı şagirdlərə, bəzən də bütöv bir kollektivə mənfi münasiəbət bəsləyir. Bu tipə məxsus müəllimin fikri belədir ki, hər bir şagird ona tabe olmalı, onun istəyi ilə hərəkət etməli, haqlı və ya haqsız hər bir tələbini qeyd-şərtsiz yerinə yetirmədlidir. Əks təqdirdə şagirdləri təhqir edir, “2” qiymət verir və s.

Gizli və dolayı yolla avtoritarlıq güc, qüvvə sanki elə şagirdlərin arzusu ilə həyata keçirilir. Məsələn, şagird ümumi məktəb qaydasını yüngülcə pozmuşsa, bu zaman müəllim siniflə tez "məsləhətləşir" və qərar çıxarılır: "Gəlin sinif iclası keçirək və orada müza-ki-rə edək, şagirdi cəzalandıraq və birdəfələlik bu məsələlərə son qoyaq». Beləliklə, cəza şagirdlərin əli ilə, şagirdlərin arzusu ilə həyata keçirilir.

Demaqoq avtoritarlıq zamanı müəllim öz xoşagəlməz əməllərini müxtəlif əxlaqi söhbətlərlə, nəsihətamiz sözlərlə ört-basdır edir. Uşaqlara uzun-uzadı «əxlaq dərsləri» keçir, amma, özü bunlara əməl etmir. Demaqoq avtoritarlıq çox təhlükəlidir. Çünki uşaq və yeniyetmələrin şüuru yaşca formalaşan vaxtda, onun şüurunda sözlə əməli işin ayrılığı özünə yer tapır.

İnzibati avtoritarlıqda müəllim şagirdlərlə rəsmi qaydada danışır və hərəkət edir, inzibatçılıq edir. Hətta kiçik məktəblilərlə də danışanda rəsmiyyətçiliyə, xırdaçılığa yol verir. Onun təbiətində heç bir güzəşt yoxdur, mərhəmət hisslərini çətin görmək olar. Belə müəllim də düzgün pedaqoji təfəkkürdən uzaqdır.

3. Liberal əməkdaşlığı da düzgün yanaşma saymaq olmaz. Belə yanaşmada müəllim verdiyi tapşırıqların yerinə yetirilməsinə nəzarət etmir, tez-tez uşaqlara güzəştə gedir, bəzən də dediyi sözlərin əleyhinə gedir, verdiyi tələbllərin əksinə hərəkət edir, sözlərində və fikirlərində səmimiyyət yoxdur, öz iradəsindən çıxış etmir. Özünün şəxsi fikri, düşüncəsi də yoxdur, bir növ "külək hansı tərəfə qüvvətli əsirsə, o tərəf də meyil göstərir".

Əlbəttə, uşaqlarda əqidə formalaşdırmaq üçün müəllimin özünün əqidəsi olmalıdır. Liberal müəllimin sözlərində qeyri-səmimilik, yalan hiss olunur. Ürəksiz danışır, bəzən də qəzəbli olur. Onun fəaliyyətində yaradıcılıq, yeni fikir, düşüncə yoxdur, əksinə ətalət və gerilik vardır.

4. Etinasız əməkdaşlıq. Belə əməkdaşlıq növündə müəllim şagirdlərin fəaliyyəti, onların «dərdi-səri» ilə maraqlanmır, kollektivin ətrafdakı həyatına laqeyid münasibət bəsləyir.

Belələri bəzən cəmiyyətdə baş verən hadisələrə, respublikamızın ictimai-siyasi həyatına biganədir. Ətrafda baş verən hadisələrə heç bir maraq göstərmir. Belə müəllimləri uşaqlar sevmir, onların dərslərinə də laqeyd münasibət göstərirlər.

5. Qeyri-müəyyən əməkdaşlıq. Belə əməkdaşlıq növündə müəllim şagirdlərlə həmişə eyni cür münasibətdə olmur. Bir müddət həlim, xoş ünsiyyət münasibətində olur, sonra isə dəyişələrək sərt, inzibatçı bir müəllimə çevrilir. Yaxud müəllim əhval-ruhiyyəsindən asılı olaraq uşaqlarla ünsiyyət və münasibəti dəyişir. Belə ki, əhvalı yaxşı olanda uşaqlarla yaxşı münasibətdə olur, əhvalı pis olanda isə uşaqlarla pis münasibətdə olur. Belə əmkdaşlıq da hər cür yeni fikirdən uzaqdır.

6. Demokratik əməkdaşlıq. Belə əməkdaşlıq yeni pedaqoji təfəkkürün məhsuludur. Bu ən düzgün, ən humanist əməkdaşlıq hesab edilir. Belə əməkdaşlıqda müəllim şagirdlərlə işgüzar münasibətdədir. Müəllim uşaqların arzu və maraqlarını, fərdi psixoloji xüsusiyyətlərini ciddi nəzərə alır. O, uşaqların səviyyəsinə enməyi ba-carır, «onların dilində» danışa bilir. Belə müəllim, öz fəaliyyətində kollektivə

arxalanır, onlarla məsləhətləşərək, uşaqların tənqidi qeydlərinə qulaq asır, onların fəallıq və təşəbbüskarlığını inkişaf etdirir.

Belə əməkdaşlığa malik olan müəllimin hörmət və nüfuzu yüksəkdir. O uşaqların təlim və tərbiyəsini daha yaxşı təşkil edə bilir. Belə müəllim qəyyumluqla, xırdaçılıqla məşğul olmur, o həmişə uşaqların inkişafına fikir verir, onu lazımi səmtə istiqamətləndirir ki, onlar yaradıcı fəaliyyətə qoşulsunlar. Demokratik ruhlu müəllimin sinfində daha çox intizam və yüksək təlim-tərbiyə nəticələri müşahidə edilir.

Demokratik əməkdaşlığa malik müəllim hər bir şagirdə böyük hörmət və ehtiramla yanaşır. O öz fəaliyyəti ilə uşaqlarda azadfikirlilik, yaradıcılıq, təşəbbüskarlıq, tənqidi təfəkkür, qeyri-standart düşüncə formalaşdırır. Belə müəllim, müasir məktəbin müəllimidir. Belə müəllim yeni düşüncəyə, yeni pedaqoji təfəkkürə malik müəllimdir. Demokratik müəllim sinifdə şagirdlərin "böyük yoldaşıdır". Onun bütün xüsusiyyətlərini iki anlamda-"böyük" və "yoldaş" anlamında asanlıqla açmaq olar. O, yoldaş kimi özünə də,şagirdlərə də "uşaqların gözü ilə" baxır. Onlarla məhz yoldaş kimi dialoqa girir, mübahisə etməyi xoşlayır. Məktəbimiz yalnız belə məüllimlərin sayəsində inkişaf edir və yüksəlir.Professor Ə.Əlizadə göstərir ki,bəzi müəlliflər demokratik rəhbərlik üslubunu təhlil edəndə onların diqqətini bir maraqlı cəhət cəlb etmişdir:bu üslubun stereotiplərilə D.Karneğinin məsləhət gördüyü ünsiyyət qaydaları arasında oxşarlıq şoxdur.Müəllim hazırlığı baxımından barəsində bəhs edilən qaydaların əhəmiyyətini nəzərə alaraq onlardan bəzilərini təqdim edək:

-Mübahisədə qələbə qazanmağın yeganə yolu ondan yayınmaqdır;

-Əgər haqsızsınızsa bunu tezcə və qətiyyətlə etiraf edin;

-Elə başdan mehribanlıq mövqeyində durun;

-Şeylərə müsahibinizin nöqteyi nəzərindən baxmağa ürəkdən çalışın;

-Başqalarının fikir və istəklərinə səmimi canyananlıqla yanaşın;

-Müsahibinizin tərifindən və onun layiqli cəhətlərini səmimi etirafdan başlayın;

-Başqalarının səhvlərini birbaşa yox,dolayısı ilə göstərin,

-Əvvəlcə öz səhvlərinizdən danışın,yalnız bundan sonra müsahibinizi tənqid edin;

-Müsahibinizə nəsə əmr vermək əvəzinə suallar verin;

-Adamlara öz nüfuzlarını xilas etməyə imkan verin;

-Adamların ən kiçik uğurlarını belə bəyəndiyinizi bildirin və onların hər bir müvəffəqiyyətini qeyd edin;

-Qiymət verəndə səmimi və tərifləmədə səxavətli olun;

-Adammlarla yaxşı nüfuz yaradın, onlar bu nüfuzu doğrultmağa çalışacaqlar;

-Həvəsləndirməyə əl atın;

-Düzəlmiş görmək istədiyiniz səhvi asan düzəldilə bilməsi təsəvvürünü yaradın.Elə edin ki, adamları təhrik etdiyiniz məsələlər onlara çətin görünməsin...

Professor Əbdül Əlizadə göstərir ki, D. Karnegininbu müdrik məsləhətlərində demokratik rəhbərlik üslubunun elə bil psixoloji kanonları təsvir olunub. Məsləhəylərdəki "müsahibiniz", "başqalarının", "adamlara" kəlmələrini "şagird" və "müəllim" sözləri ilə əvəz etsək,pedaqoji ünsiyyətin sirli-möcüzəli aləminə

düşərik.Bu aləmdə ***Şagird*** sözü böyük hərflərlə yazılır, bənzərsiz şəxsiyyət anlamında mənalandırılır.D.Karnegi müəllimi istər-istəməz sinifdə konfilikt ovqatı yaradan yerli-yersiz mübahisədən çəkinməyə, səmimi olmağa,şagirdə hörmöt etməyə, məktəb olaylarına onun gözü ilə baxmağa, şagirdi tənqid etməmişdən əvvəl özünün uşaqlıq illərində etdiyi səhvləri xatırlamağa cağırır. Sinifdə hər bir şagirdə yaxşı reputasiya ("nüfuz") yaratmaq,mehribanlıq mövqeyində durmaq, rəğbətləndirmədən ("həvəsləndirmədən") məharətlə istifadə etmək bu cağrışın ana xətti kimi səslənir. Ə.Əlizadə fikrinə belə bir cağrışla sonuc verir: "Gəlin, Karnegini öyrənək! Şagirdlərlə Karneginin sehrli məsləhətlərilə ünsiyyət bağlayaq !

6. Müəllimlik peşəsində pedaqoji bacarıq və vərdişlər

Müəllim-şagird, ustad-şəyird (şagird) münasibətləri Azərbaycan mədəniyyətində önəmli problemdir.El-obanın gözündə müəllimin imici də, reytinqi də həmişə yüksək olur.Pedaqoji elmlərdə isə müəllimi məktəbdə əsas sima sayıblar və sayırlar.Tərbiyə işində müəllimin şəxsiyyəti başlıca amillərdən biri hesab olunur.Lakin uzun müddət müəllimin şəxsiyyətindən danışanda onu mahiyyət etibarilə mənəvi ölçülərlə qiymətləndiriblər,önəmli bir məsələyə-pedaqoji qabiliyyətlər məsələsinə isə lazımi dərəcədə əhəmiyyət verilməyib.Psixologiya elmində bu mühüm fenomen keçən əsrin 60-70-ci illərində sistemli öyrənilməyə başlanılıb.Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, ənənəvi didaktik sistemdə müəllimin didaktik və təşkilatçılıq qabiliyyətlərinə daha çox diqqət yetirilib".Uşaqları yaxşı öyrədir","Dərsi aydın izah edə bilmir","Sinfi təşkil edə bilmir","Uşaqları yaxşı ələ alır"-məktəb rəhbərlərinin, sinif rəhbərlərinin,eləcə də,müəllimlərin özlərinin ayrı-ayrı müəllimlər haqqındakı söz-söhbətlərində həmişə bu çalarlar önəmli yer tutur.

Müasir təhsil konsepsiyası didaktik və təşkilatçılıq qabiliyyətlərinin əhəmiyyətini qətiyyən azaltmadan bu gün,təhsilin humanistləşdirilməsi şəraitində kommunikativ və perseptiv,ekspressiv və konstruktiv qabiliyyətlərin əhəmiyyətini xüsusi uğuru ilə dəyərləndirir.Müəllimin şagirdlərlə qarşılıqlı münasibətlərinin inkişafı baxımından məhz bu qabiliyyətlər ,ilk növbədə, kommunikativ qabiliyyətlər və bilavasitə onunla bağlı olan qabiliyyətlər-perseptiv və ya eksprssiv qabiliyyətlər önəmli əhəmiyyət kəsb edir.Məktəb müşahidələri də şagird- müəllim münasibətlərinin əmələ gəlməsində və inkişafında,ilk növbədə, kommunikativ qabiliyyətlərin önəmli yer tutduğunu göstərir.Müəllimin pedaqoji ustalığının kökü onun pedaqoji qabiliyyətləri ilə bağlıdır.Müəllimlərdə pedaqoji qabiliyyətlərin formalaşması bu gün aktual məsələ kimi meydana çıxır.

Pedaqoji fəaliyyətin düzgün qurulması müəllimin pedaqoji bacarıq və vərdişlərə sahib olmasından çox asılıdır. Belə ki, müəllim dərin biliyə, yaradıcılığa, geniş təfəkkürə malik olmaqla bərabər, həm də öz biliyini şagirdlərin malı etməyi bacarmalıdır.

Pedaqoji ədəbiyyatların bir qismində müəllimin ümumi pedaqoji bacarıq və vərdişləri fərqləndirilir.

Məsələn, pedaqoji bacarıq və qabiliyyətlər belə qruplaşdırılır:

1) Məlumatverici bacarıq və vərdişlər;
2) Səfərbəredici bacarıq və vərdişlər;
3) İnkişafetdirici bacarıq və vərdişlər;
4) İstiqamətləndirici bacarıq və vərdişlər.

Məlumatverici bacarıq və vərdişlər dedikdə, müəllimin ilk növbədə hər hansı bir elmi materialı didaktik yolla şagirdlərə çatdıra bilməsi başa düşülür. Bunun üçün müəllim həmin materialı şagirdlərin başa düşəcəyi səviyyədə qurmalı, didaktik məsələləri seçməli, onların tətbiq olunma və aşılanma yollarını hazırlamalı və şagirdlərə çatdırmalıdır.

Müəllim tədris materialını şagirdlərə çatdırmaq üçün müvafiq metodlar seçib müəyyənləşdirməli, təlimin texniki vasitələrindən və əyanilikdən istifadə etməlidir. Həmçinin onların inkişaf sistemini hazırlamalıdır.

Bunlarla birlikdə proqramlaşdırılmış, alqoritmləşdirilmiş, interaktiv və başqa formalardan, təlim ünsürlərindən istifadə etməklə bərabər, dərsdə əks-əlaqəni yaratmağı da unutmamalıdır.

Müəllimin danışığı şagirdlər üçün aydın olmalıdır. O, məntiqi, qısa və ifadəli danışmağı bacarmalıdır. Müəllim ekskursiyanın növlərindən istifadə etməklə onların təşkilini həyata keçirməyi, tədris emalaxanalarında şagirdlərin işini təşkil etməyi bacarmalıdır.

Müəllimin pedaqoji bacarıq və vərdişlərindən biri də ***səfərbəredici bacarıq və vərdişlər***dir. Şagirdlərin diqqətini səfərbər edib əsas obyektə-təlimə yönəltmək, onlara öyrənməyi öyrətmək, aldıqları biliyi praktikaya tətbiq etmək bacarığı aşılamaq, öz işini planlaşdırmağı bacarmaq və s. səfərbəredici bacarıq və vərdişlərə aiddir. Onu da bilmək lazımdır ki, bu fəaliyyət formaları ilk növbədə müəllim tərəfindən icra edilməli, şagirdlər isə onun iştirakçısına çevrilməlidirlər.

Müəllimin ***inkişafetdirici bacarıq və vərdişlər***i dedikdə isə, ilk növbədə şagirdlərdə təfəkkürün inkişafına kömək edən metodlardan, formalardan istifadə etməyi bacarmaq başa düşülür. Şagirdlərin əqli fəaliyyətini inkişaf etdirmək məqsədilə problem – situasiyalar yaratmaq, onlara qazanmış olduqları bilikləri tətbiq etməyi öyrətmək, əqli nəticə çıxarmağa, müqayisə aparmağa kömək edən sual və tapşırıqların icrasına istiqamətləndirmək bu qəbildəndir.

İstiqamətləndirici bacarıq və vərdişlər dedikdə isə, müəllimin şagirdlərə düzgün məsləhətlər verməsi, müdrik istiqamətlər verməsidir. Xüsusilə uşaq və yeniyetmələr müəllimin istiqamətverici məsləhətlərinə ehtiyac duyurlar.

Müəllimin pedaqoji bacarıq və vərdişlərinə ş**agirdlərin elmi dünyagörüşünü formalaşdırmaq, onlarda tədris fəaliyyətinə, əməyə, peşəyə maraq yaratmaq, şagirdlərin ahəngdar inkişafına nail olmaq** və s. aiddir. Ümumiyyətlə, qeyd olunan pedaqoji bacarıq və vərdişlər düzgün yerinə yetirilərsə, şagirdlərin intellektual səviyyəsinin artmasına səbəb olar. Bunlarla bərabər, təlim prosesində müvəffəqiyyət əldə etmək üçün müəllim pedaqoji qabiliyyətə də malik olmalıdır. Qabiliyyət müəyyən fəaliyyətin müvəffəqiyyətlə icrasına əsas verir. Pedaqoji qabilıyyət özünü ən çox təlim prosesində göstərir. Pedaqoji qabiliyyətə malik

olmayan müəllim heç bir müvəffəqiyyətdən söz aça bilməz. Müəllim uzunmüddətli fəaliyyəti əsasında yiyələndiyi bilik, bacarıq və vərdişlərin, əldə etdiyi məlumatların toplusu nəticəsində təlim-tərbiyə prosesini səmərəli təşkil edə bilir ki, bu da pedaqoji qabiliyyət hesab edilir.

7. Pedaqoji prosesdə müəllimin pedaqoji mərifəti

Pedaqoji prosesdə müəllimin pedaqoji mərifəti daha çox müəllim-şagird münasibətlərində, onun şagirdlərlə rəftarında özünü göstərir. Pedaqoji prosesdə müəllim-şagird münasibətlərində müəllimin pedaqoji mərifəti təlim-tərbiyə prosesinin кeyfiyyətinin yüкsəldilməsi üçün mühüm əhəmiyyət кəsb edir. Müəllimin pedaqoji mərifəti onun pedaqoji ustalığının əsasını təşкil edir кi, müəllim-şagird münasibətlərinin uğuru bir çox cəhətdən bundan asılıdır. Bu baxımdan müəllimin pedaqoji mərifətininin bəzi cəhətlərini aşağıdaкı кimi şərh edə bilərik:

Müşahidəçilik – müəllimin pedaqoji mərifətində çox vacib məsələdir. Müşahidəçilik sadəcə olaraq baxmaq deyildir. Bu şagirdin daxili aləmini öyrənmək, onu başa düşmək, onun daxili əhval-ruhiyyəsini düzgün müəyyənləşdirmək, fərdi - psixoloji xüsusiyyətlərini ayırmaq deməkdir. Bütün bunlar isə hər bir şagirdə fərdi yanaşmağa imkan verir. Müəllim şagirdləri yaxşı tanımadan onlarla heç bir ünsiyyət və münasibət qura bilməz. Müşahidəçi müəllim, uşaqları yaxşı tanıyan müəllim dəqiq bilir ki, onun tapşırığını, tələbini şagird nə dərəcədə yerinə yetirəcəкdir. Bu və ya nə dərəcədə müqavimət göstərə bilər, yaxud da tam yerinə yetirməz. Müəllim şagird-münasibətləri bir çox cəhətdən ondan irəli gəlir ki, müəllim şagirdi yaxşı tanımadan, öyrənmədən tələblər verir, iradlar tutur. Nəticədə bəzən əks reaksiyalar alınır və ziddiyyətlər meydana gəlir.

Müşahidəçi müəllim çox asanlıqla bilir ki, kim nə dərəcədə hazırdır, kim hazır deyil, kim tapşırığı yerinə yetirimiş, kim etməmişdir. Kim dərsə qulaq asır, kim də müəllimin üzünə baxsa da, fikri uzaqlardadır. Belə müəllim heç də çətinlik çəкmədən sinfi ələ ala bilər, şagirdlərlə asanlıqla ünsiyyət və münasibətə girə bilər.

Diqqətlilik – müəllimin pedaqoji mərifətinin ayrılmaz hissəsidir. Şagirdlər sevimli müəllimlərindən diqqət, ehtiram gözləyirlər. Bunu görməyəndə, duymayanda şagirdlərdə müəllimə qarşı inam, sevgi, hörmət uzaqlaşmağa başlayır. Şagirdə göstərilən diqqətsizlik, biganəlik və ya dərs danışarкən ona diqqət verməmək şagirdin dərsə qarşı inamı, sevgisi itir, tədricən dərsdən uzaqlaşmağa başlayır. Şagirdə göstərilən diqqətsizlik, biganəlik və ya dərs danışarкən ona diqqət verməmək şagirdin dərsə qarşı inam və həvəsini də öldürür. Bəzən elə olur ki, şagird müəllimdən diqqət və ehtiram görmədikdə şuluqluq salır, intizamsızlıq edir ki, müəllimlin diqqətini özünə cəlb etsin.

Müəllim şagirdlərin dərs danışmasına qulaq asmağı bəzən bacarmır. Dinləməyi bacarmaq özü də böyük bacarıq və ustalıq tələb edir. Pedaqoji ustalığı olmayan, səbirsiz müəllim şagirdin ağır danışmağına qulaq asa bilmir, onu tələsdirir, özü onun əvəzindən danışır. Şagirdlər də evdə deyirlər: “Mən dərsi yaxşı bilirdim, müəllim

qoymadı danışım. Özü məni qabaqladı... və s.”. Şagirdə diqqət göstərən müəllimi yetimələri çox sevir və ona hörmət göstərirlər.

İnam – pedaqoji mərifətdə müəllim-şagird münasibətlərində mühüm keyfiyyətdir. Müəllim hər bir şagirdin gücünə, qüvvəsinə inanmalıdır. Müəllim hər bir şagirdə inam göstərməlidir. İnam şagirdi inkişaf etdirir və təkmilləşdirir. Ona yeni güc, qüvvə gətirir. İnam nəticəsində hətta çətin işlər belə asanlaşır. Uşaqlar kiçik yaşlarında hələ öz imkan və gücələrini düzgün qiymətləndirə bilmirlər. Öz imkanları haqqında onlar böyüklərin, xüsusilə müəllimlərin fikrini yüksək qiymətləndirirlər. Buna görə də müəllimlər şagirdlərin bu imkan və qabliyyətlərinə ehtiyatla yanaşmalı, onlarda öz qabiliyyətlərini ifadə etməyə inam yaratmalıdır.

Şagird var ki, heç vaxt şeir əzbərləmir. Çünki müəllim bir dəfə demiş ki, onun şeir əzbərləməyə qabiliyyəti və yaddaşı yoxdur. Və şagird də müəllimin bu qiymətilə razılaşmış, hətta sevimli uşaq şeirləri olsa belə, onları əzbərləmir. Əslində isə uşağın şeir əzbərləməyə səyi yox idi. Hətta uşağın şeir əzbərləməyə yaddaşı olmasaydı belə, müəllim şagirdin inamını qırmamalı idi.

Təcrübəli müəllim şagirdlərin müvəffəqiyyətini artırmaq üçün onların çox qabiliyyətli olduqlarını bildirir, onlarda öz qüvvələrinə inam yaradır.

Ədalətlilik – «Müəllimdə hansı keyfiyyətlərə üstünlük verirsən?» – sualına şagirdlərin əksəriyyəti «Ədalətliliyə», – deyə cavab verirlər.

Ədalətli müəllim üstəlik taktlıdırsa, ünsiyyətlidirsə, onun hörmət və nüfuzu məktəbdə yüksək olacaqdır. Amma şagirdlərin biliklərini qiymətləndirərkən və yaxud müəyyən bir münaqişəni aradan qaldırarkən ədalətlə hərəkət etməlidir. Müəllim hamı ilə bərabər səviyyədə davranmalı, birini digərindən üstün tutmamalıdır. Uşaqlar elə hesab etməlidir ki, müəllim hamıdan çox onu sevir. Keçmişdə demişlər ki, ciddi olmaq yaxşıdır, amma xoş təbiətli müəllim olmaq daha yaxşıdır. Ədalətli olmaq isə hər ikisindən daha yaxşıdır. Müəllim istər tənqidi qeydlərində, iradlarında, istərsə də ünsiyyət və münasibətində şagirdlərə qarşı hörmət və məhəbbətlə yanaşmalıdır. Şagirdlər də ədalətli müəllimin qərarlarına etiraz etməzlər. Ədalətsiz müəllimin dərsində intizam olmaz.

Ədalətlilik müəllimlik peşəsinin ayrılmaz tərkib hissəsi olmalıdır. Ədalətlilik yaxşılıq anlayışı ilə yaxın olsa da, bunların fərqli cəhətləri vardır. Yaxşılıq daha geniş məna daşıyır. Ədalətli hərəkət etmək də yaxşılıq etmək deməkdir. Ədalətliliyin həddi var, yaxşılığın isə həddi, ölçüsü yoxdur. Ədalətli hərəkət pedaqoji prosesin normallığı üçün mühüm şərtdir. Ədalətlilik bərabərlik anlayışı ilə yaxındır. Yəni hamı ilə bərabər səviyyədə, münasibətdə olmaq tələb olunur. Ədalətlilik uşağa göstərilən inamın əsasını təşkil edir.

Ədalətlilik daha çox uşaqların biliyinin qiymətləndirilməsində özünü göstərir. Təkcə biliyin qiymətləndirilməsi deyil, uşaqların davranışlarının da qiymətləndirilməsində müəllim ədalətli hərəkət etməlidir. Davranışların qiymətləndirilməsində hərəkətin motovi əsas yer tutmalıdır.

Ədalətli müəllim hər cür tərifdən yüksəkdədir. O, hər bir işdə ədalətli hərəkət edərək şagirdlərinə də nümunə olmalıdır.

Səbirlilik – müəllimin pedaqoji mərifətində mühüm keyfiyyətdir. Səbirsiz şəxs müəllim ola bilməz. Uşaqların hər hansı bir səhv davranışında, qaba hərəkətində və yaxud asta danışığında, suala gec cavab verməsinə səbirsizliklə

yanaşmaq, tələsik qərarlar çıxarmaq və ya əsəbiləşmək müəllim xarakterindən uzaq olmalıdır. Uşaqlar elə bu nöqsanları aradan qaldırmaq üçün məktəbə gəlmişlər. Müəllim istəmədiyi bir durumla qarşılaşırsa, səbirli olaraq «hər şeydə bir xeyir vardır» – deməyi də bacarmalıdır. Səbir etmək, bağışlamaq, arzu edilən amma hər kəsin bacarmadığı, yalnız ağıllı adamların edə biləcəyi bir davranış, əxlaqi keyfiyyətdir.

Müəllimin pedaqoji mərifətində ***təmkin, özünü ələ ala bilmək*** kimi iradi keyfiyyətlər mühüm və həlledici əhəmiyyətə malikdir. Əlbəttə, səbir və təmkin o demək deyildir ki, müəllim həmişə sakit olmalıdır. Yeri gələrsə, o acıqlana, hirslənə bilər, Makarenkonun dili ilə desək, yeri gəlsə, «patlaya» da bilər. Bununla bərabər, əlbəttə, o öz daxili vəziyyətinə nəzarət etməyi bacarmalı, özünü heç vaxt itirməməlidir. Hirsli, qəzəbli vaxtlarda düzgün qərar qəbul etmək çox çətindir. Bu zaman səhv addımlar da atıla bilər və müəllim nüfuzdan düşə bilər. Belə vəziyyətdə müəllim mühakiməli bir forma seçərək deyə bilər: «Mənim sənlə məşğul olmağa vaxtım yox-dur... Sənlə söhbətim sonraya qalsın».

Gənc müəllimlər bəzən öz çaşqınlıqlarını əsəb sistemləri ilə bağlayırlar. Bu, bəzən həqiqətə uyğun gəlmir. Təcrübəli, yaşlı müəllimlərin əsəbləri bir o qədər möhkəm olmasa da, mürəkkəb vəziyyətlərdə özlərini ələ ala bilirlər. Məsələ əsəb sistemində deyil, tapşırılan işə məsuliyyətlə yanaşmaqda, özünü idarə etmə bacarığındadır. Özünü ələ ala bilmək, səbir və təmkin nümunəsi göstərmək bacarığı və keyfiyyəti müəllimlərdə formalaşmalıdır. Pedaqoq, bir mütəxəssis kimi mürəkkəb vəziyyətləri öncədən görməyi və onu öyrənməyi, çətinliyi aradan qaldırmağı bacarmalıdır. Məsələn, mühəndis işlərkən materialın keyfiyyətini, müqavimətini nəzərə alır, həkim xəstənin vəziyyətini, halını dəqiq öyrəndikdən sonra diaqnoz qoyur, dərmanlar verir. Müəllim də işlədiyi "materialın" xüsusiyyətlərini ətraflı bilməli, müqavimətin müxtəlif təzrlərdə ola biləcəyini nəzərə almalıdır.

Məktəblərin birində bir gənc müəllim bərk əsəbiləşərək uşağa hədə-qorxu gəldi və onu itələyərək sinifdən bayıra çıxardı. Bu hadisə uşaqların gözü qarşısında xoşagəlməz bir görünüş, pis mənzərə idi. Tənəffüsdə təcrübəli bir müəllim yoldaşı gənc müəllimə yaxınlaşaraq dedi:

- Sən məktəbdə işləmək istəmirsən?

- Əlbəttə, istəyirəm, məktəbi mən sevirəm.

- Onda məktəbi bilmək, tanımaq lazımdır. Məktəb muzey deyil ki, bütün eksponatlar asılıb qalsın. Muzeydə eksponatlara toxunmasan, yerini dəyişməsən, yerində duracaqdır. Məktəb isə qaçan, bağıran, hərəkətdə olan, canlı insanlardan ibarətdir. Bu insanlara diqqətlə, ehtiyatla, düşüncə ilə davranmaq lazımdır. Ola bilər ki, şagirdlər müəllimə qulaq asmazlar, özlərindən müəllimə «ad» qoyarlar, tənəffüsdə qaçarkən bir-birilərini itələyə bilərlər, şüşəni sındıra, dərsdə gəzə bilərlər. Hər bir konkret vəziyyət səbir, təmkin və başlıcası isə özünü itirməmək, şagirdlərə təsir göstərmək üçün ən əlverişli şərait yaradır.

8. Müəllimin pedaqoji qabiliyyətləri

Müəllimin pedaqoji fəaliyyətdə yaradıcılığı onun xüsusi pedaqoji qabiliy-

yətlərə malik olmasını tələb edir.

Pedaqoji qabliyyətlər müəllmi-şagird münasibətlərində müəllimin əqli, emosional – iradi cəhətlərini xarakterizə edir.

Pedaqoji qabliyyətləri şərti olaraq aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Şəxsi qabiliyyətlər;

2. Didaktik qabiliyyətlər;

3. Təşkilatçılıq qabiliyyəti;

4. Kommunikativ qabiliyyətlər;

5. ***Perseptiv qabiliyyətlər;***

6. Suqqestiv qabiliyyət;

7. Pedaqoji təxəyyül;

8. Diqqəti paylaya bilmək qabiliyyəti;

9. Pedaqoji refleksiya qabiliyyəti;

10. Müəllimin aktyorluq qabiliyyəti;

11. Müəllimin tədqiqatçılıq qabiliyyəti;

12.Müəllimin elmi-idraki qabiliyyətləri (akademik qabiliyyət).

I. Şəxsi pedaqoji qabiliyyətlər dedikdə, adətən, şəxsiyyətin xarakterik əlamət və keyfiyyətləri ilə bağlı olan qabliyyətlər nəzərdə tutlur. Burada uşaqlara hüsn-rəğbət bəsləmək, hörmət və ehtiyatla yanaşmaq, təmkinlilik, özünə sahib olmaq (özünü ələ ala bilmək) və həmişə dərs zamanı şagirdlərlə iş aparmaq üçün optimal psixi vəziyyət yarada bilmək qabiliyyətlərini aid etmək olar.

Təmkinlilik və səbirlilik qabiliyyəti müəllim-şagird münasibətlərinin özəyini təşkil edir. Ünsiyyət və münasibətlər zamanı müəllim səbir və təmkinlə şagirdinə qulaq asmalıdır. Münaqişə və narazılıq olarsa, yenə də müəllim səbir və təmkinlə şagirdi dinləməli və tələsmədən qərar və nəticələr çıxarmalıdır. Müəllim öz münasibətlərini şagirdə xeyirxah tərzdə qurmalıdır.

Uşaqlar həqiqi və süni münasibətləri bir-birindən seçirlər. Onlar müəllimin özlərinə qarşı həqiqi münasibətlərini hiss etdikdə eyni münasibətlə də cavab verirlər.

Müəllimin şəxsi pedaqoji qabliyyətlirindən biri də özünə sahib olmaq, özünü ələ almaq qabiliyyətidir. Müəllim həmişə, hər cür, hətta gözlənilməyən şəraitdə özünü ələ almağı, özünə sahib olmağı, öz hisslərini cilovlamağı bacarmalı, öz davranışına nəzarəti itirməməlidir.

Lakin bu heç də o demək deyil ki, müəllim öz hissilərini daim süni şəkildə boğmalıdır. O, şagirdlərlə birləkdə şadlana da, sevinə də bilər. Lazım gəldikdə tərbiyəvi məqsədlə qəzəb və narazılığını da nümayiş etdirə bilər. Lakin bu zaman o heç vaxt özündən çıxmamalı, qışqıra-qışqıra, kobud və təhqiramiz tonla danışmamalıdır. Bununla belə, müəllim dözümlülüyü, özünə sahib olması etinasızlıq səviyyəsinə də qalxmamalıdır.

Müəllimin digər şəxsi qabiliyyəti müəllim-şagird münasibətlərində lazımi psixi vəziyyət yarada bilməsidir. Bu cür qabiliyyətə malik olan müəllimlər özlərinin gümrahlığı, həyatsevərliyi ilə fərqlənirlər. Nə olursa-olsun, müəllim şagirdlərlə öz münasibətində nikbin olmalıdır. Buna görə də o öz əhval ruhiyyəsini idarə etməyi, tənzimləməyi bacarmalıdır. Müəllim həm yaxşı, həm də pis əhval-

ruhiyyədə sinfə girməsi və ya münasibətdə olması öz təsirini şagirdlərə göstərir. Şübhəsiz ikinci hal münasibətlərdə arzuolanmaz nəticələrə gətirib çıxarır.

II. Didaktik qabiliyyətlər isə müəllimin zəruri məlumatlarını şagirdlərə çatdıra bilmək, materialı uşaqların səviyyələrinə uyğunlaşdırmaqla onlara çatdırmaq, material və ya problemi aydın və anlayışlı şəkildə şagirdlərə təqdim etmək, fənnə qarşı maraq oyatmaq, şagirdlərdə fəal müstəqil fikir yarada bilmək qabiliyyətlərindən ibarətdir.

Buraya konkret olaraq ***müəllimin izah edə bilmək qabiliyyətini və ekspressiv-nitq qabiliyyətini*** aid etmək olar.

Müəllimin izah edə bilmək qabiliyyəti – o deməkdir ki, müəllimin hər bir fikri şagirdə asanlıqla çatır və o bunu dərk edir. Belə müəllimlər çətin, anlaşılmaz materialı şagirdlər üçün anlaşıqlı edə bilirlər. Müəllim şagirdlərlə münasibətində uşaqların səviyyəsinə enməyi bacarır, onların dilində danışa bilir. Belə müəllimlər zəruri hallarda çətini asan etməyi, mürəkkəbi sadələşdirməyi, anlaşıqsızı anlaşıqlı etməyi bacarırlar.

Ekspressiv-nitq qabiliyyəti – müəllimlin natiqlik qabiliyyəti münasibətdə olduğu şəxsə ifadəli, analşıqlı təsir edə bilməkdir. Bu cür qabiliyyətə malik olan müəllim öz fikir və hissilərini nitqin, eləcə də mimika və pantomimika vasitəsilə aydın və dəqiq ifadə edə bilir, nitqin köməyi ilə şagirdlərin fikir və diqqətini maksimum səviyyədə fəallaşdıra bilir.

Ekspressiv-nitq qabiliyyəti müəllimin öz fikir və hissilərini nitq formasında aydın, dəqiq, mimika və pantomimika ilə zəngin ifadə etməsindən ibarətdir. Müəllim peşəsi üçün bu ən zəruri qabiliyyətlərdən biri hesab olunur. Adətən müəllimin şagirdlərə zəzuri məlumatları çatdırması əsasən ikinci siqnal, danışıq xarakteri daşıyır. Ona görə də bu cür qabiliyyətli müəllimlər dolaşıq, mürəkkəb danışıq tərzindən qaçır, öz fikirlərini şagirdlərin başa düşəcəyi sadə, aydın dildə ifadə edirlər. Müəllimin şagirdlərlə ünsiyyət və münasibəti, danışığı canlı, obrazlı, ifadəli, emosional, aydın, stilistik, qramatik və fonetik cəhətdən qüsursuz olmalıdır.

III. Təşkilatçılıq qabiliyyəti – Müəllim-şagird münasibətləri üçün çox əhəmiyyətlidir. Təlim-tərbiyənin səmərəsi bu qabiliyyətdən çox asılıdır. Müəllimin təşkilatçılıq qabiliyyəti təlim-tərbiyə prosesində özünü dərhal büruzə verir. Bu cür qabiliyyətələrə malik olan müəllim-şagird kollektivini təşkil etməyi, onu möhkəmləndirməyi, istiqamətləndirməyi bacarır. Belə müəllim icra edəcəyi bir işdə öz təşkilatçılığını göstərir, öz işlərini planlaşdırmağı, ona nəzarət etməyi bacarır, vaxtı düzgün hiss edir, düzgün bölür, artıq vaxt itirmir. Ona görə də bu cür qabiliyyətlərə malik olan müəllimlər gözəl təşkilatçılıq nümunəsi göstərməklə vaxtdan səmərəli istifadə edə bilirlər.

IV. Kommunikativ qabiliyyətlər – müəllimin şagirdlərlə düzgün ünsiyyət və münasibətini, rəftarını nəzərdə tutur. Pedaqoji cəhətdən əsaslı kommunikativ qabiliyyətlər uşaqlarla düzgün əlaqə və münasibət yaranmasına imkan verir. Kommunikativ qabiliyyətlərə şagirdlərlə ünsiyyətə qabillik, onların yaş və fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almaq bacarığı, şagirdlərə pedaqoji nöqteyi- nəzərdən məqsədə müvafiq qarşılıqlı əlaqə yarada bilmək bacarığı aiddir. Lakin burada iki cür qüsurun qarşısını almaq lazımdır. Birincisi, şagirdlərə qarşı yad münasibət

bəsləmək, daima vəziyyətlər arasında fərqi nəzərə çatdırmaq, şagirdlərlə özü arasında «məsafə» yaratmaq; ikinci, yalançı dostluğa, formal münasibətlərə yol vermək, özü ilə şagirdlər arasında hər cür sərhəddi silmək. Bu cür yanaşma tərzlərinin hər ikisi eyni dərəcədə zərərlidir.

V. Perseptiv qabiliyyətlər – isə şagirdin daxili aləminə nüfuz edə bilmək, şagird şəxsiyyətini və onun müvəqqəti psixi vəziyyətinin incəliklərinə qədər başa düşməklə bağlı olan qabiliyyətlərdir. Bu cür qabiliyyətə malik olan müəllim hazırkı anda şagirdin psixologiyasını, onun psixi vəziyyətini qavrayır və eləcə də anlayır. Müəllim şagirdə ötəri bir nəzər salmaqla onun daxili aləmindəki ən cüzi dəyişiklikdən baş çıxara bilir.

Beləliklə, perseptiv qabiliyyət dedikdə, – pedaqoji müşahidəçiliklə müşahidə nəticələrini düzgün aparmaq, izah və şərh etmək qabiliyyətlərinin vəhdətindən ibarətdir.

VI. Suqqestiv qabiliyyət – *(latınca «təlqin» deməkdir) Müəllimin* şagirdlərə iradi- emosional təsir göstərmək qabiliyyətidir. Belə qabiliyyət nəticəsində müəllim şagirdə verdiyi hər hansı bir tələbin yerinə yetirilməsinə nail olur. Suqqestiv qabiliyyətlər müəllimdə iradənin inkişafından, özünə qarşı dərin inamından asılıdır. Burada söhbət, müəllimin, sakit, şagirdləri kobudcasına sıxışdırmadan, məcbur etmədən və hədələmədən öz tələb və tapşırığını irəli sürməsi və ona nail olmasından gedir.

VII. Pedaqoji təxəyyül qabiliyyətində olan müəllim şagirdlərlə daim ünsiyyət və münasibətdə olarkən öz təlim və tərbiyə işinin nəticəsini əvvəlcədən görməyi, təsəvvür etməyi bacarır. Burada pedaqoji təxəyyül mühüm rol oynayır. Pedaqoji təxəyyülə malik olan müəllim öz əməllərinin nəticəsini qabaqcadan görə bilir, şagirdin gələcəyini düzgün görüb, onu istiqamətləndirməyi bacarır, onda hansı keyfiyyətləri inkişaf etdirməyin mümkün olduğunu görür.

VIII. Diqqəti paylaya bilmək qabiliyyətinə malik olan müəllim öz diqqətini iki və daha artıq fəaliyət obyekti üzərində paylaya bilir. Bu cür müəllim materialı necə şərh etdiyini, şagirdlərin cavabını necə dinlədiyini izləməklə nəzər-diqqətini bütün şagirdlərin üzərinə yönəldə bilir, yorğunluq, diqqətsizlik, anlamamaq, intizamın pozulması hallarına öz münasibətini bildirir və nəhayət, öz davranış tərzini (davranış, hərəkət, jest, yeriş və s.) diqqətlə izləyir.

IX. Pedaqoji refleksiya qabiliyyətinə malik olan müəllim öz vəziyətini dərk etməyi bacarır, müəyyən pedaqoji şəraitdə nəzarət, qiymətləndirmə, tənzim və təkmilləşdirmə məqsədilə özünün pedaqoji fəaliyyət və pedaqoji ünsiyyətin məqsəd və vəzifələri ilə əldə olunmuş nəticəni qarşılaşdıra, müqayisə edə bilir.

Müəllim-şagird münasibətlərində yuxarıda göstərilən pedaqoji qabiliyyətlər müəllim - şagird münasibətlərinin pedaqoji əsaslar üzərində qurulmasını təmin edir və münasibətlərin yüksək səviyyədə qurulmasına kömək edir.

X. Müəllimin aktyorluq qabiliyyəti. Aktyor və müəllimin fəaliyyətində oxşar cəhətlər çoxdur. Hər ikisinə tərbiyəçi desək, olar. Müəllim məktəbdə, aktyor isə teatrda tərbiyə işi ilə məşğul olur. Aktyor səhnədən dinləyicilərə, tamaşaçılara, onların hisslərinə və şüuruna təsir göstərir. Müəllim isə bu vəzifəni sinif otaqlarından yerinə yetirir.

Həm aktyor, həm də müəllim insanlar qarşısında çıxış edir. Hər ikisinin özünəməxsus auditoriyası vardır. Aktyor da, müəllim də başlıca olaraq söz vasitəsilə öz dinləyicilərinin şüuruna, qəlbinə yol tapmağa çalışır.

Müəllim də bir aktyor məharəti ilə onu dinləyənləri müəyyən haldan – hala sala bilir, onlara müəyyən emosional təsir göstərir. Beləliklə, deyə bilərik ki, müəllim aktyorluq qabiliyyətinə malik olmalıdır. Aktyorluq qabiliyyətinə malik olmadan uğurlu müəllimlik fəaliyyətini yerinə yetirmək olmaz.

XI. Müəllimin tədqiqatçılıq qabiliyyəti-pedaqoji situasiyaları və prosesləri dərk etmək və obyektiv qiymətləndirmək bacarığında özünü göstərir.

XII. Müəllimin elmi-idraki qabiliyyətləri (akademik qabiliyyət) - seçdiyi sahə üzrə elmi bilikləri mənimsəmə qabiliyyətidir.

Müəllimin praktik fəaliyyəti üçün bu qabiliyyətlərin hamısı eyni dərəcədə vacib deyil. Son illərin elmi tədqiqatları göstərir ki, bu qabiliyyətlər içərisində "aparıcı" və "köməkçi" qabiliyyətlər vardır. Aparılan çoxsaylı sorğuların nəticələrinə görə didaktik, təşkilatçılıq qabiliyyətləri aparıcıdır, qalanları isə köməkçi hesab olunur .

9. Müəllimin pedaqoji ustalığı

Müəllimin pedaqoji ustalığının çoxlu tərifi vardır. Onların hər birində nə isə yeni bir bacarıq və keyfiyyətlər göstərilir. Bu mənada təlim və tərbiyə sahəsində ustalıq anlayışının məzmunu daim təkmilləşir, yeniləşir və genişlənir.

Öz işinin ustası olan müəllim - pedaqoq ilk növbədə yüksək bilik və ixtisas sahibi, mədəniyyət və ünsiyyət mütəxəssisidir. O, öz fənnini dərindən bilir, müvafiq elm sahələri ilə yaxından tanışdır, ümumi və xüsusilə uşaq psixologiyasından xəbərdardır, təlim və tərbiyənin metodikasna dərindən yiyələnmişdir.

"Müəllimin pedaqoji ustalığı" anlayışının mahiyyəti pedaqoji nəzəriyyədə tarixən iki cür başa düşülür. Birinciyə görə, təlim-tərbiyə işində metodika aparıcı rol oynayır. İkinciyə görə, təlim-tərbiyə işində aparıcı rolu müəllimin şəxsiyyəti oynayır. Əslində isə metodika onu tətbiq edən müəllimin şəxsiyyətindən ayrılmazdır. Ustalığa yiyələnmək üçün çox şeyi bilmək və baçarmaq lazımdır. Təlim-tərbiyənin qanunauyğunluqları və prinsiplərini bilmək, təlim-tərbiyə prosesinin səmərəli texnologiyalarından istifadə etməyi bacarmaq xüsusilə vacibdir. Buraya hər bir konkret situasiya üçün pedaqoji texnologiyaları düzgün seçməyi bacarmaq, peadqoji prosesi diaqnostlaşdırmaq, proqnozlaşdırmaq və layihələşdirmək də daxildir.

Belə bir fikir mövcuddur ki, yalnız istedadlı insanlar yaxşı müəllim ola bilərlər. Başqa fikirlər də vardır: kütləvi peşə olan müəllim peşəsi xüsusi qabiliyyəti olan insanların imtiyazı ola bilməz. Amma, demək olar ki, əksər insanlara təbiət tərbiyəçi olmaq keyfiyyətlərini, öyrətmək qabiliyyətlərini vermişdir. Vəzifə pedaqoji ustalığı öyrənməkdən ibarətdir.

Tədqiqatlar göstərir ki, ən yüksək istedadlı müəllimlər 12-15 faizdən çox deyildir. Buna baxmayaraq müəllimlərin böyük bir hissəsi təlim-tərbiyə metod və priyomlarına yaxşı yiyələnmiş, öyrətmə metodikasına yaxşı bələd olmuşlar.

Müəllimin pedaqoji ustalığı hər şeydən əvvəl tədris prosesini təşkil etmək bacarığındadır. Usta müəllim hətta ən əlverişsiz şəraitdə belə şagirdlərinin lazımi tərbiyəlilik, inkişaf və bilik səviyyəsinə nail ola bilir. Əsil müəllim hər hansı bir suala qeyri-standart cavab tapa bilir, şagirdə xüsusi qayğı ilə yanaşmağı bacarır. Belə müəllimlər öz ixtisasını, tədris etdiyi fənnin inkişaf perspektivlərini dərindən bilir, o, müasir ədəbiyyata, mədəniyyətə, idman yeniliklərinə bələddir, beynəlxalq hadisələri təhlil etməyi bacarır. Amma biliklər hələ kifayət deyildir. Müəllim öz fənnini bilir və sevir, amma öz biliklərini şagirdlərə çatdırmaq bacarığına malik deyil, şagirdlərlə "ümumi dil tapa bilmir", sinifdə münaqişələr və mübahisələr yaranır. Demək, müəllimin pedaqoji ustalığı yoxdur. Pedaqoji ustalığa malik müəllim ixtisasını dərindən mənimsəyərək, pedaqoji qabiliyyətlərə malik, fəal və interaktiv təlim metodlarını, dərindən bilən, ünsiyyət mədəniyyətinə, yeni peadqoji texnologiyalara yiyələnən müəllimdir.

Müəllimin pedaqoji ustalığı həmçinin fənnini şagirdlərə necə öyrətməkdə, fənnini uşaqlara necə sevdirməkdə özünü göstərir. Təcrübəli, bacarıqlı müəllimlər tədris materialını şagirdlərə elə dərsdə mənimsətməyə nail olurlar. Təcrübəli müəllimlərin müvəffəqiyyətinin sirri şagirdlərin fəaliyyətini düzgün idarə etmək bacarığındadır.

Pedaqoji ustalığın mühüm göstəricilərindən biri şagirdləri fəallaşdırmaq, onların qabiliyyətini, müstəqilliyini inkişaf etdirmək bacarığıdır. Usta müəllim təlim prosesini fəallaşdırmaq üçün müxtəlif metodlardan istifadə etməklə dərsdə şagirdləri düşünməyə, maraqlanmağa istiqmətləndirməyi bacarır.

Müəllimin vəzifəsi öyrənmə prosesinin özündə müsbət emosiyalar aşılamaq üçün yollar axtarıb tapmaqdır. Bunlar adi priyomlardır: iş metodlarını dəyişmək, müəllimin emosionallığı, müəllimin fəallığı, maraqlı misallar, yerinə düşən iradlar və s. Bu priyomlar təkcə müvəffəqiyyətlərə səbəb olmur, onlar müəllimə rəğbətin artmasına kömək edir, fənnə sabit, daimi maraq aşılayır.

Pedaqoji texnikanın tərkib hissələrindən biri müəllimin özünün və şagirdlərin diqqətini idarə temək bacanğıdır. Müəllim müxtəlif uşaq qrupları ilə işləyir, uşaqlar xeyli tədris əməliyyatı yerinə yetirirlər ki, bütün bunlar müəllimin diqqətindən kənarda qala bilməz.

Müəllim üçün çox vacib olan keyfıyyətlərdən biri də şagirdin zahiri davranışına görə onun daxili vəziyyətini müəyyənləşdirmək bacarığıdır. Pedaqoji priyomlapı seçən zaman bunu nəzərə almamaq olmaz. Şagirdin həqiqi psixoloji vəziyyətini hər zaman nəzərə almaq pedaqoji məharətin əsasını təşkil edir və pedaqoji fəaliyyətdə mühüm yer tutur.

Pedaqoji hərəkətlərdə temp hissi pedaqoji texnikanın tərkib hissəsidir. Müəllimlərin bir çox səhvlərinin səbəblərindən biri budur ki, onlar tədris əməliyyatlarının tempini gözləmir, məsələlərin həllini pedaqoji cəhətdən düzgün ölçüb-biçmirlər. Bəzən müəllimlər tələsir, bəzən də gecikirlər, bu isə hər hansı bir halda pedaqoji təsirin səmərəsini aşağı salır.

Müəllimin şagirdlərə müraciəti həm xahiş, həm tənbeh, həm təqdir, həm də əmr formasında ola bilər. Bütün bu hallarda müəllim həmişə öz "rolunu" düzgün oynamalı, səsinin tonuna, ahənginə fikir verməlidir.

Müəllim-pedaqoq öz səs tonunu məqamına görə özü idarə etməyi öyrənməli, pauzanı, duruşu, mimikanı, jestləri yerinə görə düzgün işlətməyi bacarmalıdır. A.S.Makarenko yazır: "Mən "Bura gəl" sözünü 15-20 çalarda deməyi öyrənəndən sonra, üzümün quruluşunda, səsimin qoyuluşunda 20 incəliyi biləndən sonra pedaqoq oldum".

Bəzi Amerika pedaqoqları "Müəllim - şagird münasibətləri"ndə müəllimin "subyektiv" ünsiyyətinin xüsusiyyətlərini təhlil etmişlər. Müəyyən olunmuşdur ki, müəllimlər rəğbət göstərdikləri şagirdlərlə daha çox ünsiyyət və münasibətdə olurlar. Biganə qaldıqları şagirdlər isə müəllimin diqqətindən kənarda qalır. Müəllimlər "intellektuallara", daha intizamlı, sözə baxan, icraçı şagirdlərə daha yaxşı münasibət bəsləyirlər. Passiv şagirdlər ikinci yerdə durur. Müstəqil, fəal və özünə güvənən, tənqidi fikirlər söyləyən şagirdlər isə müəllimin hüsn-rəğbətindən demək olar ki, məhrumdurlar.

Pedaqoji ünsiyyətin üslubundan asılı olaraq müəllimlər üç tipə bölünür: "proaktiv" (fəal), "reaktiv" (az fəal), "sverxaktiv (çox fəal).

"Fəal" müəllim ünsiyyətin təşkilində təşəbbüskardır, şagirdlərlə əlaqələrini fərdiləşdirir, onun mövqeyi, xətti topladığı təcrübəyə uyğun olaraq dəyişir. O, nə istədiyini bilir və öz hərəkətində nəyin məqsədə nail omlağa kömək göstərdiyini başa düşür. **"Az fəal" müəllim** öz xəttində, mövqeyində çevikdir, amma o, daxilən zəifdir. Onun siniflə ünsiyyətinin xarakterini özü yox, şagirdlər diktə edirlər. **"Çox fəal" müəllim** öz şagirdlərini yüksək qiymətləndirməyə və qeyri-real ünsiyyət modelləri qurmağa, yaradıcı fəaliyyət göstərməyə meyllidir.

Pedaqoji ustalıqda müəllimin başlıca silahı sözdür. Bundan başqa, onun ehtiyatında xeyli qeyri-verbal (nitqsiz) ünsiyyət vasitələri də vardır.

1. **Ekspressiv - mənalı hərəkətlər**. Ekspressiv-mənalı hərəkətlər müəllimin davranışının özünün görmə orqanı vasitəsilə özünü müşaiyət etməsidir. Burada duruş, mimika, əl-qol hərəkəti, baxış, yeriş xüsusi rol oynayır. Tədqiqatçılar göztərirlər ki, məsələn, müəllimin **hərəkətsiz duruşu,** yaxud müəllimin üzü görünməzsə, ya az görünərsə, şagirdlərə verilən informasiyanın 10-15 faizə qədəri itir. Şagirdlər müəllimin gözünə, baxışına çox həssasdırlar. Gözlərin vasitəsilə vəziyyət haqqında ən düzgün məlumatlar verilir, ona görə ki, göz bəbəklərinin daralması və genişlənməsi şüurlu nəzarətə tabe olmur. Müəllimin əsəbi, bədbin vəziyyəti bəbəkləri daralmağa məcbur edir. Onun üzü mehriban, səmimi olmur, şagirdlər özlərini diskomfort hiss edirlər, işin səmərəsi aşağı düşür.

Müəyyən olunmuşdur ki, müəllimin **"qapalı" duruşu** (bədəninin ön hissəsini kürsü vasitəsilə, masa vasitəsilə örtməyə və məkanda mümkün qədər az yer tutmağa çalışması və ya qollarını qoy-nuna qoyması, yaxud da oturaraq iki əlini çənəsinin altına dayaması) inamsızlıq, etibarsızhq, razılaşmamaq, əks təsir göstərmək, tənqid kimi başa düşülür.

"Sərbəst" duruş, təbii danışıq, jestlərdən, mimikalardan istifadə etmək, şagirdərlə göz təması yaratmaq etibar, inam, razılıq, xeyirxahlıq, psixoloji komfort kimi başa düşülür. Bütün bunları şagirdlər mexaniki olaraq qavrayırlar.

2. **Prosodika və ekstralinqvistika** (intonasiya, səsin ucalığı, tembri, nəfəsalma, gülüş, öskürək). Səsin xarakteristikaları prosodik (nitqdə vurğulu və vurğusuz, uzun və qısa hecaların tələffüzü sistemi) və ekstralinqvistik (linqvistikadan kənar) hadisələrə daxildir. Şövq, ruh yüksəkliyi, sevinc hissləri adətən yüksək səslə deyilir. Narazılıq adətən yumşaq və batıq səslə deyilir.

Nitqin sürəti də müəllimin hisslərini əks etdirir. Həyəcanlılıq və ya rahatlıq sürətli nitqdə özünü əks etdirir.

Aramla, yavaş-yavaş danışmaq yorğunluq və ya təkəbbürlülük əlamətidir.

3. Takesik ünsiyyət vasitələri. Başı sığallama, toxunma, əl-ələ verib görüşmə, tərifləmə takesik ünsiyyət vasitələrinə aiddir. Sübut olunmuşdur ki, onlar xüsusi ilə tam olmayan ailələrdən olan uşaqlar üçün bioloji cəhətdən zəruri stimulyator formalarıdır. Şıltaq və ya inciyən uşağın başını sığallamaqla çox şeyə nail olmaq olur. Hər pedaqoqun buna ixtiyarı yoxdur. Bunu ancaq uşaqların etibarını qazanmış müəllimlər edə bilərlər.

4. Proksemik vasitələr. Bunlara təlim zamanı müəllim və şagirdlərin oriyentasiyası və onlar arasında distansiya aiddir. Pedaqoji distansiyanın normaları aşağıdakı məsafələr kimi müəyyən olunmuşdur:

1) Müəllimin şagirdlərlə fərdi ünsiyyəti – 50 sm-dən 120 sm-dək; 2) sinifdə şagirdlərlə rəsmi ünsiyyət - 120-400 sm; 3) auditoriya qarşısında çıxış edən zaman açıq ünsiyyət 400-750 sm.

Ünsiyyət distansiyasının müntəzəm dəyişməsi pedaqoji əməyin xüsusiyyətidir. Bu, müəllimdən dəyişən şəraitə dəfələrlə uyğunlaşmağı tələb edir.

Tapşırıq

Təqdim olunan plan əsasında müxtəlif mənbələrə istinad edərək icmal hazırlayın:

1.Cəmiyyətimizdə müəllimlik peşəsi.
2.Müəllimlik peşəsinin səciyyəvi xüsusiyyətləri.
3. Görkəmli şəxsiyyətlər müəlimlik peşəsi haqqında.
4. Müəllimin pedaqoji qabiliyyətləri.
5. Pedaqoji peşənin prinsipləri.
6. Müəllimlik peşəsinə verilən pedaqoji tələblər.
7. Müəllim – şagird münasibətlərinin formaları.
8. Müəllim şagird münasibətlərində əməkdaşlıq növləri.
9. Müəllimlik peşəsində pedaqoji bacarıq və vərdişlər.
10. Pedaqoji prosesdə müəllimin pedaqoji mərifəti.
11. Müəllimin pedaqoji ustalığı.

Ədəbiyyat

1. Əliyev H. Azərbaycan Müəllimlərinin qurultayında nitq/ Azərbaycan müəllimi, 01 oktaybr, 1998-ci il.

2. Mərdanov M.C. Azərbaycan təhsil sistemi: real vəziyyət, problemlər və islahat istiqamətləri. Bakı, Təhsil, 2005.

3. Əliyev H. Pedaqoji ustalığın əsasları. (Dərs vəsaiti). Bakı, ADPU, 1999.
4.Həmzəyev M.Ə. Pedaqoji psixologiya. Bakı: Maarif, 1991, səh. 168-212.
5. İbrahimov F.N. Təlimdə alqoritmik və evristik fəaliyyətin optimal nisbətlərinin əsaslarına dair oçerklər. Bakı: Mütərcim, 1998, səh.230-244.
6. İbrahimov F.N. Ümumi pedaqogikadan mühazirələr. Bakı: Mütərcim, 2010. səh.192-200.

7. Məktəb pedaqogikası (Q.İ.Şukinanın redaksiyası ilə). Bakı: Maarif, 1982. səh.284-285.
8. Paşayev Ə.X., Rüstəmov F.A.Pedaqogika. Bakı: Nurlan, 2007, səh.39-45.
9. Məmmədzadə R.H. Müəllimin peşə etikası. Bakı: Maarif, 1992. səh.110
10.Mehdizadə M. Müasir dərs haqqında. Bakı, 1970.
11.Nəzərov A., Məmmədov R. Pedaqoji ustalıq. Bakı: Müəllim, 2008.
12.Hüseynzadə R.L. Təhsilin humanistləşdirilməsi və demokratikləşdirilməsi. Bakı, 1997.
13. Hüseynzadə R.L. Müasir məktəb və yeni pedaqoji düşüncələr. Bakı, 1998.
14. Əlizadə Ə.Ə., Rüstəmov F.A., Quliyeva K. Müəllim peşəsinin professoqramı. Pedaqoji tədqiqatlar. (Elmi məqalələr məcmuəsi). Bakı, 2000 (II buraxılış).
15. Əlizadə Ə.Ə. Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. Bakı: Ozan, 1998.
16. Əlizadə Ə.Ə. Yeni pedaqoji təfəkkür. Bakı, 2001.